

Post Factum: Transnasyonel Kapitalist Sınıf Üzerine¹

Mustafa Kemal DOĞRU¹

¹ İktisat Doktoru, Hazine ve Maliye Bakanlığı, mkemaldogru@gmail.com, ORCID: 0009-0003-8282-8820

Öz: 1980'lerin neoliberal dalgasının yayılması ve 1989'da sosyalist sistemin çözülmesinden sonra yaşanan küreselleşmenin bir transnasyonel kapitalist sınıfa yol açtığı ileri sürülmüştü. 1990'larda sosyal bilimlerin gündeminde ulus devletlerin zayıfladığını veya ortadan kalkmakta olduğunu ifade eden küreselcilik ideolojisi hâkim olmuştu. Bu ideolojinin bir varyantına göre, transnasyonel bir burjuva sınıfı ulus devletlerden kurtularak oluşmaktaydı. Daha da ötesi bazı yazarlara göre bu sınıf veya sınıf fraksiyonu kendine bir transnasyonel kapitalist devlet kurma arayışındaydı. Bazı yazarlara göre ise söz konusu transnasyonel devlet ABD'de cisimlenmişti. Ancak, 2008 ABD'de başlayan finansal kriz daha sonra 2011'de Avrupa ekonomilerine de yayıldı. Trump'un 2017'de ABD başkanı olmasıyla birlikte başlattığı ticaret savaşları ve resmen 2020'de gerçekleşen Brexit ile artık bir deglobalizasyon sürecinden söz edilmektedir. Jeopolitik bakımdan dünya giderek ABD-İngiltere - AB ve Doğu Asya'daki müttefikleri ile Çin -Rusya ve müttefikleri arasında bölünmeye başladı. Nihayet 2022 yılında başlayan ve halen devam eden Rusya-Ukrayna savaşı hegemonya mücadelesini şiddetlendirdi. Bugünlerde netleştiği üzere liberal dünya düzeni yerini hızla milliyetçi bir dünyaya bırakmaktadır. Böylelikle, transnasyonel kapitalist sınıf oluşumu ampirik düzeyde doğrulanamazken, çalışmamızda onun kapitalist devlet teorisi ve kapitalizmin temel yasası olan değer yasası bakımından da geçersiz olduğu hatırlatılmak istendi.

Anahtar Kelimeler: Transnasyonel kapitalist sınıf, değer yasası, liberalizm, milliyetçilik, rekabet, çatışma.

Jel Kodları: P100, P160, F590

Post Factum: On The Transnational Capitalist Class

Abstract: It has been argued that the globalization experienced after the spread of the neoliberal wave of the 1980s and the dissolution of the socialist system in 1989 gave rise to a transnational capitalist class. In the 1990s, the ideology of globalism, which states that nation states are weakening or disappearing, dominated the agenda of social sciences. According to a variant of this ideology, a transnational bourgeois class was formed by getting rid of nation states. Moreover, according to some authors, this class or class fraction sought to establish a transnational capitalist state for itself. According to some authors, the transnational state in question was embodied in the USA. However, the financial crisis that started in the USA in 2008 then spread to European economies in 2011. With the trade wars that Trump started when he became the US president in 2017 and the Brexit that officially took place in 2020, there is now a process of deglobalization. Geopolitically, the world began to be increasingly divided between the US-Britain-EU and its allies in East Asia, and China-Russia and their allies. Finally, the Russia-Ukraine war, which started in 2022 and is still continuing, intensified the struggle for hegemony. As it has become clear these days, the liberal world order is rapidly giving way to a nationalist world. Thus, while the transnational capitalist class formation cannot be verified empirically, in our study it is aimed to remind that it is invalid in terms of capitalist state theory and the law of value, which is the basic law of capitalism.

Keywords: Transnational capitalist class, value theory, liberalizm, nasyonalizm, competition, conflict.

Jel Codes: P100, P160, F590

Atf: Doğru, M. K. (2023). Post Factum: Transnasyonel Kapitalist Sınıf Üzerine, *Politik Ekonomik Kuram, Özel Sayı*, 22-43.

<https://doi.org/10.30586/1351366>

Geliş Tarihi: 28.08.2023

Kabul Tarihi: 05.09.2023

Telif Hakkı: © 2023. (CC BY) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

¹ Bu çalışma Prof.Dr. İşaya ÜŞÜR danışmanlığında hazırlanan ve 2009 yılında kabul edilen "İktisat ve Güç" adlı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

1. Giriş

Özellikle 1980'lerde yükselen neoliberal küreselleşme dalgası ve 1989'da sosyalist sistemin dağılması ile birlikte küresel politik iktisadın gündemine transnasyonal kapitalist sınıfın oluşup oluşmadığına ilişkin bir konu girmiştir. Bu makalede, kısmen transnasyonal sınıfın oluşumuna ilişkin ampirik veri ölçütleri sunulacak ancak daha da önemlisi değer yasasına dayanarak teorik bir itiraz dile getirilecektir. Bir yanı sıra konunun geçmişte yaşanan, ultra emperyalizm tartışması ile ilgisine değinilecek ve nihayet 2008 finansal krizi ve ardından yaşanan olayların transnasyonal kapitalist sınıf tartışmasını gündemden düşürdüğüne dikkat çekilecektir.

Böylelikle, eğer transnasyonal kapitalist sınıftan veya fraksiyonundan söz edilirken 1) Ulus-Devletten bağımsız olan bir sermaye fraksiyonundan söz ediliyorsa, sermayenin hangi türü olursa olsun ulus-devlete ihtiyacı bulunmaktadır – mevcut koşullarda bunu ikame edecek bir örgütlenme doğmamıştır, 2) Sermayenin merkezileşerek “evrensel” hale geldiği/geleceği öne sürülüyor ise çalışmanın amacı bu görüşün eleştirisi olmuştur.

2. Evrensel Sermaye Olarak “Transnasyonal Kapitalist Sınıf”?

2.1 Transnasyonal Kapitalist Sınıf Üzerine Temel Düşünceler

Transnasyonal kapitalist sınıf oluşum² tartışmalarının 1960'lardan itibaren özellikle Kuzey Atlantik bölgesinde yaşanan üretimin uluslararasılaşmasının yoğunlaşması ile hız kazandığı görülmektedir. 1960'ların ikinci yarısından itibaren özellikle Batı ülkelerinde uzun dönemli kâr oranlarında düşüş, Bretton Woods sisteminin çözülüşü, stagflasyon olgusu, kapitalist sistem ile sosyalist sistem arasındaki mücadelenin şiddetlenmesi (detantın sona ermesi) ile karakterize olan 1970'leri neoliberal karşı atak izledi. 1980'lerde uluslararası ticaretin, finansın, üretim ve yatırımların serbestleşmesi ve hızlanan artışı, ülkelerin kamusal varlık ve hizmetlerinin piyasalaşma süreçleri, emeğin kazanımlarının aşındırılması ile el ele gitti. 1989 yılında Berlin Duvarının yıkılışı ile sembolize olan sosyalist sistemin yıkılışı bu süreci şiddetlendirdi. 1980'lerden itibaren kapitalist merkezlerde kısmen restore olan kâr oranlarına paralel olarak enflasyon oranları geriledi, büyüme oranlarındaki gerileme ve istikrarsızlık giderildi. Bu süreç pürüzsüz olmamakla beraber (1987 ABD'de borsa çalkantısı, 1994 Türkiye, 1995 Meksika, 1997 Doğu Asya, 1998 Rusya, 2000/2001 ABD'de yaşanan krizler vardı), uluslararası kapitalist sistem, iyimserlik ve coşku (euphoria) içindeydi.³

Kapitalizmin yayılması ve derinleşmesi, sistemin bütün dünyaya hükmetmesi, küreselleşme olarak adlandırıldı. Bu ortam ve koşullarda, ideolojinin sonu, tarihin sonu, ulus-devletlerin sonu, savaşların sonu gibi çok iddialı söylemler modaydı. Sosyalist sistemin yıkılışı ve kapitalist sistemin iç bütünleşmesinin önündeki engellerin (ticaret, finans, üretim ve yatırımlarda) kaldırılması ile, dünyaya Kant'ın hayalini kurduğu “*ebedi barış*” gelecekti, refah ve demokrasi yaygınlaşacaktı.⁴

Bu ortamda, kapitalizmin yeni bir evreye ulaştığı, küresel kapitalizmin sonucu ve nedeni olarak transnasyonal bir kapitalist sınıf oluştuğu hatta bir transnasyonal devletin yükseldiğinden söz edilmeye başlanmıştı. Bunlardan en göze çarpan ve yankı yaratan çalışmalardan biri Robinson (2004) tarafından yapılmıştı. Küresel kapitalizm

² Sklair, makalenin ilerleyen bölümünde de yer verileceği üzere, transnasyonal kapitalist sınıf kavramının kapsamına uluslararasılaşan şirket sahipleri ile birlikte şirket yöneticilerini, bürokrat ve politikacıları, profesyonelleri ve medyayı da dâhil etmektedir. Bütün bu unsurları kapsamak üzere “burjuva” ibaresi kullanılması daha uygun olurdu. “Kapitalist” kavramının, üretim araçlarının sahiplik ve denetimine sahip sınıf olarak daha dar anlamda kullanılması uygun düşerdi.

³ Hirst vd. (2009, s. 26), bu dönemde en coşkun (enthusiastic) küreselleşme teorisyenlerinin çok aşırı iddialarıyla karşılaştığını söylemektedirler.

⁴ Bugün, 2023 yılına gelindiğinde neoliberalizmin tahrip ettiği bir kurumlaşma ve kamu bilinci ile şimdilik atlatılan pandemiden sonra, “barış” yerine üçüncü dünya savaşı ve nükleer çatışmalardan açıkça söz edilmekte, dünyada Baltıklar ve Doğu Avrupa'dan Çin Denize ve Tayvan'a kadar uzanan fay hatları çatlamakta; “demokrasi” yerine otoriter-totaliter yönetimler Batıdan Doğuya hızla zemin kazanmakta ve liberal demokrasiye şiddetli itirazlar yöneltilmektedir. Neoliberal sürecin yarattığı aşınmaya ilave olarak 2008 finansal çöküşünün refah devletine saldırıları şiddetlenmekte, emeğin kazanımları hızla gerilemektedir. Barış, demokrasi ve refah hızla nostalji haline gelmektedir. Daha önce Doğru ve Doğru (2018:1)'de “*Sosyalizmin çözülmesi ve kapitalizmin bu çözülme sonrasında insanlığa vadettiği “barış, refah, demokrasi” hayalleri hızla yalnızca bir serap olarak geride kalıyor. Barış yerine dünyanın her yerinde savaş rüzgârları esiyor, refah yerine bir türlü atlatılmayan kriz, demokrasi yerine her yerde en iyi tabirle otoriter rejimler fişkırdı*” denmişti.

çözümlemesinin, transnasyonel üretim, transnasyonel kapitalistler ve transnasyonel devlet olarak üç boyutu olduğunu öne sürerek, sürecin olumsuz/zorunsuz, yeni ve öngörülemez yönelimler içerebileceği kaydı ile çözümlemesine başlamıştı. Robinson'a göre (2004,5), dünya ekonomisinden küresel ekonomiye bir geçiş yaşanmaktadır ve birinci çağ (1492-1789) feodal Avrupa'da keşifler ve fetihlerle başlayan merkantilizm ve ilkel birikim çağıydı. İkinci çağ (19. Yüzyılın ikinci yarısı), rekabetçi kapitalizmin klasik çağıydı ve bu çağda sanayi devrimi, burjuvazinin ve ulus-devletin doğuşu yaşandı. Üçüncü çağda (1970'lerin başına kadar), kurumsal (tekelci) kapitalizm çağıydı, tek dünya pazarı ve ulus-devlet sisteminin konsolidasyonu, Hobsbawm'ın ifadesiyle "aşırılıklar çağı" idi.⁵ Nihayet, dördüncü çağ olan küreselleşme, teknik olarak mikro çip ve bilgisayar, politik olarak sosyalist sistemin çöküşü, Üçüncü Dünya ulusal kurtuluş hareketlerinin başarısızlığı ile nitelenir. Bu çağda 1970'lerin büyük ekonomik türbülansının ardından, dünya kapitalizminin ulus-devlet evresinden transnasyonel evreye geçişi söz konusu idi - bu evre niteliksel olarak yeniydi. Eski çağlarda ulusal ekonomi söz konusuydu ve ekonomiler esasen ticaret ve finans yoluyla ve ulus-devlet dolayısıyla bir diğerine bağlanıyorlardı ancak yeni evrede üretim sürecinin kendisi (kapitalist üretim ilişkileri) küreselleşmektedir.⁶ Robinson (2004, ss. 33-84) bu sürece ilişkin ampirik referanslar arasında yabancı doğrudan yatırım verilerini, küresel ticari akımları (özellikle firma içi ticareti), transnasyonel kapitalist şirketlerin yayılması ve büyümesini, şirket birleşme ve edinimlerini (M&A), şirketler arasında stratejik ittifakları, iç içe geçen şirket yönetim kurullarını, dünya ölçeğinde taşeronlaşmanın yayılmasını, serbest bölgelerin artışı saymaktadır. Bu süreçte, sermayenin ulus-devletten kurtuluşu/azat olması (liberasyonu) gerçekleşmekte ve yeniden üretim süreci nasyonelden transnasyonelle doğru değişmektedir (Robinson, 2004, s. 44). Öyle ki ticari, finansal ve üretken sermaye fraksiyonları arasında daha büyük bir bütünleşme yaşanmakta, küreselci (globalist) bir tarihsel blok oluşmaktadır (Robinson, 2004, s. 75).

Robinson'un analizinin en ilgi çekici ve tartışmalı bölümü, ayrı bir bölüm açarak irdelediği bir transnasyonel kapitalist devlet oluşumunun süregelmede olduğunu iddia ettiği bölümdür (Robinson, 2004, ss. 85-144). Robinson, doğmakta olan transnasyonel kapitalist sınıfa paralel biçimde, bu sınıfın bir tabakasının 1970'lerden itibaren politikleşmesi olarak, bir yeni transnasyonel kapitalist devletin oluşmakta olduğunu iddia etmektedir. Robinson (2004, ss. 87-88); birbiriyle ilişkili üç önerme çerçevesinde, konuyla ilgili tezini ifade etmektedir. Buna göre, birincisi, ekonomik küreselleşme, bir küresel hâkim sınıfın kolektif otoritesi olarak fonksiyon üstlenecek transnasyonel sınıf oluşumu ve bir transnasyonel devletin doğuşunda bir karşılığa sahiptir. İkincisi, ulus-devlet ne önceliği kalacak ne de yok olacak fakat bir transnasyonel devletin daha geniş bir yapısı içine dönüştürülerek içerilecektir. Üçüncüsü, doğmakta olan transnasyonel kapitalist devlet, sermaye ve küresel emek arasında yeni sınıf ilişkisini kurumlaştıracaktır.⁷ Kısaca, küreselleşme yeni bir (transnasyonel) devlet biçimini gerektirmektedir.⁸ Henüz böyle bir devletin oluşmamış olduğunu belirtmekle beraber, Robinson ABD'nin gelişmiş transnasyonel çıkarlara sahip bir ülke olduğunu, ABD son

⁵ Hobsbawm'ın söz konusu çalışmasının (1994), 20. Yüzyılı değerlendirirken, liberal bir merkezi esas sayan ve kalanını (faşizm ve sosyalizmi) "aşırı" sıfatı ile bir araya getiren kavrayışı, (ki aynı görüş Wallerstein'in benzer yaklaşımında da bulunmaktadır) Doğru (2011) tarafından eleştirilmişti. 20.Yüzyıl, sistemler olarak cisimleşen şiddetli "aşırı" bir sınıf mücadelesi yüzyılıydı.

⁶ Robinson (2004, ss. 8-9), dünya kapitalizmine kendi bakışının Dünya Sistemi Teorisinden ayrıldığını, onların Weberci paradigma çerçevesinde piyasa ilişkilerini esas alırken kendisinin Marx'ın üretim ilişkisi anlayışına dayandığını söylemektedir. Buna Dünya Sistemi Teorisinin, yine Weberci yaklaşım çerçevesinde devletli (devletlerarası ve devletlerin önemli olduğu) bir kapitalist dünyayı temel aldıklarını da ilave etmek gerekir. Nitekim Robinson (2004, s. 46), uluslararası nasyonun sermayelerin ve ulusal burjuvazileri de içeren sınıflar arasındaki ilişkilere aracılık eden bir ulus-devletler sistemi olduğunu, buna karşılık ulusötesi kavramının ulus-devletlerin yerini alan (supersede) sınıf oluşumunu içeren ekonomik ve bununla ilgili sosyal, politik ve kültürel süreçleri ifade ettiğini söylemektedir.

⁷ Robinson (2004, s. 103), yeni bir sermaye-emek ilişkisinin, taşeronlaşma, sözleşmeli emek, kısmi ve geçici çalışma, eve iş verme, sweatshops ve diğer baskıcı emek ilişkileri temelinde oluştuğunu ifade etmektedir.

⁸ Bununla birlikte, Robinson (2004, s. 133), bir transnasyonel devlet olarak, merkezi küresel bir devletin henüz oluşmadığını ve formel politik otoritenin daha zayıf ve daha güçlü ulusal devletler arasında önemli derecede parçalanmış olarak kalmakta olduğuna da işaret etmektedir. Bu çerçevede, transnasyonel elitler, ulus devletleri mümkün olduğunca etkilemekte, devlet yöneticileri de çoklu ve çelişik basınçların etkisi altında kalmaktadırlar.

“hegemon” ülke olduğu için, ABD’nin küresel kapitalist gündemin ve transnasyonal elitin yararına/çıkarına politikalar ve stratejiler geliştirmede öncülük ettiğini ifade etmektedir (Robinson, 2004, s. 135). Aynı yerde Robinson, 2.Dünya Savaşından sonra ABD elitinin ilk transnasyonalize elit olduğunu ve ABD ulus-devletini, transnasyonal devletin söz konusu aygıtlarının en güçlüsü olarak bulduğunu söylemektedir. Hatta, Robinson’a göre, en geniş transnasyonal devlet yapısının en kritik unsurları olarak ABD ulus-devletinin önde gelen fonksiyonerleri ve entellektüelleri küreselleşme sürecini kesin olarak ilerletmişlerdir (Robinson, 2004, s. 136). Bu bakımdan, transnasyonal kapitalist silahlı güçler bulunmamasına ve gelecek pek çok yıllarda da bulunamayabileceğine rağmen, ABD’nin dünya çapındaki askeri makinesi, küresel kapitalizmin ve onun otoritesinin nihai garantörü olarak küreselleşmenin olağan temelinde yayılmıştır (Robinson, 2004, s. 138).⁹

Robinson, bütün bu düşünceleri geliştirirken zaman zaman, ticaret savaşları ve rekabet gibi kapitalizmin esas öğelerine de yer vermektedir. Söz gelimi, ticaret savaşlarının bir yanılısına olmadığını ve küreselleşme koşullarında kapitalist rekabetin zorlayıcılığının sona ermediğini fakat bunun ulus-devletlerin rekabetçi müdahalelerinden daha az olduğuna işaret etmektedir. Daha da ötesi küreselleşme çağında rekabet, yoğun transnasyonal iş ittifakları ağı ve her ülkenin kendi içindeki mücadeleler ve transnasyonal kurumlar arasında kendine yer bulacaktır (Robinson, 2004, s. 137). Yine de Robinson bütün bu değerlendirmelerden sonra, eski emperyalizmin yeniden canlanmasının veya emperyalist rekabetin yoğunlaşmasının görülmeyeceğini söylemektedir. Bu çerçevede, kriz hâlinde farklı transnasyonal kapitalist gruplar farklı ulus-devletlere yönelebilecek, daha da ötesi devam eden çatışma küresel kapitalizmin kurumsal güç merkezleri ile spesifik ulus-devletler arasında olabilecektir. Fakat, küresel çağda çatışmanın en belirgin (salient) biçimi ulus-devletler arasında olmayacaktır (Robinson, 2004, s. 156). Daha da ötesi, küreselci bloğun hegemonyasına karşı meydan okumaların anti-küreselci aşırı sağdan, Üçüncü Dünya ülkelerinin ilerici elitlerinden ve milliyetçi gruplarından gelebilecektir; tam olarak küresel ekonomiye çekilememiş veya onunla bütünleşmemiş pek çok ülkede transnasyonal kapitalist sınıfların kurumlarından yapısal olarak ayrı olan (Rusya, Çin ve Hindistan dikkati çekmektedir) ülkelerden de meydan okumanın ortaya çıkabileceğine işaret edilmektedir (Robinson, 2004, ss. 173-174).¹⁰ Nihayet, aynı değerlendirmeye göre, son birkaç cümle ile belirtildiğine göre, kriz ve neoliberal programın muhtemel çöküşü ulus-devlet gücünü cazip kılan ve ulus-devlet temelli seçeneği destekleyen koşulları yaratabilecektir.

Daha geç bir tarihte, 2010’da yayınladığı çalışmasında Carroll hem transnasyonal kapitalist sınıf konusundaki teorik görüşlerini hem de önce 1976-1996 dönemini sonra da 1996-2006 dönemini kapsayacak şekilde transnasyonal bir kapitalist sınıfın oluşmasını ampirik verilerle test etmiştir. Konuyla ilgili olarak kendinden önceki çalışmaları aktaran Carroll (2010)¹¹, haklı olarak iktidar eliti incelemelerinin eski bir geçmişi olduğuna işaret etmektedir. Bunlardan eski ve en ünlü olanı belki de Mills’in (1956) “İktidar Elitleri” adlı eseriydi. Kapitalist devletin niteliği ve karakteri üzerine tartışmaları tetikleyen bu çalışma, şirket sahipleri, askeri yetkililer, siyaset dünyası ve entelijansiyanın kurduğu ağı sergilemekteydi.¹² Şirket/iş elitleri ibaresinin de kullanıldığı çalışmasında Carroll,

⁹ Robinson (2004, ss. 138,139), burada Hard ve Negri’nin 2000 yılında yayımlandığında büyük yankı yaratmış “İmparatorluk” eserine “ küresel kapitalist sistemin uygun bir imgesini bize sağlamışlardır” diyerek olumlu yönde atıf yaparak, dünya çapında ABD askeri eyleminin yararlarının ABD’ye değil transnasyonal gruplara ait olduğunu ve sermaye imparatorluğunun merkezinin Washington’da bulunduğunu belirtmektedir. 11 Eylül 2001 saldırıları ve sonrasında ABD’nin Afganistan ve Irak’a askeri müdahalesi sonrasında yaşanan şiddet, Hard ve Negri’nin tasvir ettiği söz konusu “liberal ortamı” ortadan kaldırmıştır. Şüphesiz bu ortadan kaldırma, adı geçen kitabın etkisini de kısa sürede yok etmiştir.

¹⁰ Rusya ve Hindistan’ın, özellikle Çin’in küresel ekonomiye tam olarak çekilememiş olduklarının öne sürülmesi tartışmalıdır.

¹¹ Carroll’un özellikle Walden Bello’nun Robinson’u eleştirisini aktardığı cümleleri önem taşımaktadır. Bello (2006), Carroll’un aktardığına göre, küreselleşmenin aslında tersine döndüğünü ifade ederek “... bütünlüştür küresel ekonomi, ekonomik krizlerin zincirleme etkisi, artan kapitalistler arası rekabet ve savaşlara ricat etmektedir”. Bu değerlendirme, 2008 finansal krizi ve sonrasında yaşanan ekonomik çalkantı, hegemonya mücadeleleri, ticaret savaşları vd. öncesinde yaşanacakların olaydan önce, *ante rem*, gerçekçi bir tahmini olmaktadır.

¹² ABD’de, Progressive Era denilen dönemde, ki bu 19.yüzyılın son çeyreği ile 20.yüzyılın ilk çeyreği arasında yaşanan gelişme ve olayları ifade eden dönem olmaktadır, dev şirketlerin meydana gelişini ve artan sermaye birikimini ve bununla birlikte büyük bir işçi sınıfının ve sendikacılığın

kapitalistler, organik entelektüeller, hukukçular, danışmanlar, akademisyenler ve emekli politikacıları bu gruba dâhil etmektedir. Elit sosyolojisi veya bunun bir araştırma aracı olarak *sosyal network analizi*, Carroll'un da ifade ettiği üzere sosyolojinin önemli bir alt disiplini oluşturmuştur. Elit kavramı ve buna dayanarak yapılan sosyolojik analizlerin ampirik ve güncel politik değeri bir yana, sınıfsal dinamiklerin ve buradan kapitalist sistemin içsel dinamiklerinin (sermaye birikimi süreçleri, sermayenin değersizleşmesi, rekabet ve sınıf mücadeleleri, devletlerin rolü ve etkisi ve nihayet bu ilişki, süreç ve çatışmaların küresel düzeye taşınması) göz ardı edilebilmektedir. Carroll'un esasen ampirik teste dayalı çalışması, Eylül 2008'de yaşanan küresel finansal çöküşün sonrasında hazırlanmış olmasına rağmen en son 2006 yılını içermektedir.

Carroll (2010), ABD tarzı "çıkış (exit) temelli şirket yönetim örüntüsü" ile Almanya ve Japonya tarzı "ses çıkarma (voice) temelli şirket yönetim örüntüsünü" ayırt ederek çalışmasını sunmaya başlamıştır. Hisse senedi borsasına dayalı ABD sisteminde bankalar daha zayıf iken ve şirketler arasındaki ilişki borsadaki hisse sahipliğinden oluşmakta ve hissedarlar tepkilerini hisse alım satımı ile ifade etmektedirler. Bunun tersine Almanya ve Japonya'da banka-sanayi bütünleşmesi daha yüksek olup bankalar sanayi işletmelerini yakından takip ve müdahale etmektedirler (Carroll, 2010, s. 21). Bu çerçevede Carroll, küresel düzeyde şirketler arasındaki ilişki ve bağları, özellikle şirket yönetim kurulları arasındaki ortaklıkları araştırarak, transnasyonal bir kapitalist sınıfın oluşma derecesini ölçmeye girişmiştir.

1976-1996 dönemi için sunulan verilere göre, şirket yönetim kurulu kesişimlerinde ciddi değişimler görülmediği tespit edilmiştir. Carroll'a göre yüksek burjuvazi (haute bourgeoisie) ulusal ve bölgesel (özellikle transatlantik) bağlamda kalmaya devam etmiştir. Yine de 1996'da neoliberal program, küresel iş eliti bütünleşmesine katkı yapmıştır. Şirket elitleri, mekânsal olarak kümelenme eğiliminde olmuştur (hatta küresel ekonomide önemli şehirlerin iş ağı içindeki yerini de ölçmeye çalışan Carroll'a göre ABD iş dünyasının merkezi önemde bir şehri olan New York, transnasyonal networkte nisbeten önemsizdir) (Carroll, 2010, s. 63).

1996-2006 dönemi için yapılan araştırma sonuçlarına göre ise küresel network "incelmektedir" (bağların sıklığı azalmaktadır).¹³ Ulusal düzeyde kenetlenme (interlocking) azalırken, transnasyonal kenetlenme daha durgun bir seyir izlemekte ve hâlâ küresel şirket networkü Kuzey Atlantik üzerine kurulu olmaktadır. Hatta Carroll'ün (2010, s. 184) sunduğu mukayeseli verilere göre politika temelli üyelik ve şirket yönetim kurulu üyelikleri ortaklıklarının, toplam ortaklık/üyelik içindeki oranının azaldığı görülmektedir.

Carroll (2010, s. 232), kapitalistler ve devletler arasındaki rekabet ve eşitsiz gelişmeye rağmen, kapitalist küreselleşmenin kapitalist sınıfın birliği için (aynı şekilde proleter birliği için) nesnel bir temel yaratacağının kesin olduğunu, İkinci Dünya savaşından beri rekabeti ortadan kaldırmamakla beraber Kautsky'nin ultra emperyalizm nosyonunun egemen eğilim olduğunu da ileri sürmektedir.¹⁴ Carroll (2010, s. 9), kapitalistler arası rekabete Marx'ın dediği gibi "düşman kardeşlik" denilecekse, şirket yönetim kurulu üyeliklerindeki ortaklığın ters yönde etki edeceğini de ileri sürmektedir.

Carroll (2010, s. 109), araştırmasının sonucunda, bulgularının Robinson'un pozisyonuna ziyadesiyle sınırlı bir destek sunduğunu da ifade etmektedir.¹⁵ Carroll için (2010, ss. 233-234) "*kendi için sınıf*" olarak transnasyonal kapitalist sınıf oluşmaktadır

doğuşunu, kentleşme, kadın haklarının ve feminizmin ilerlemesini içermektedir. Bu dönemden itibaren ABD'de her zaman büyük şirketleri mercek altına alan, onların kamu politikası üzerindeki etkilerini sınırlamak isteyen eleştirel bir literatür ve politik akım olmuştur. C. Wright Mills'in eseri bu bağlamda ve esas olarak Weberyen bir paradigma içinde yer almaktadır.

¹³ Carroll (2010, s. 93), bunu şeffaflık, hesap verebilirlik ve hissedarlık hakları gibi konularda yapılan şirket yönetim reformlarına bağlamaktadır.

¹⁴ Carroll, aynı yerde, 1.Dünya Savaşının Lenin-Kautsky tartışmasında Lenin'i haklı çıkardığını, ancak Kautsky'nin "emperyalizmin kutsal ittifakı" dediği duruma şimdilerde "küresel yönetim" dediğini ileri sürmektedir. Carroll, Dünya Ticaret Örgütü, DB, IMF ve OECD'yi kolektif emperyalizm kurumları olarak saymaktadır.

¹⁵ Hatta Carroll (2010, s. 55), Robinson ve Harris'in tipolojisinde yer alan kapitalistler arasındaki politik çatlaklara ilişkin kanıt bulunmadığını da ifade etmektedir.

fakat oluşum henüz tamamlanmamıştır – karşıt eğilimler de söz konusudur; 2008 krizi ile her şey belirsizdir, kısmi millileştirmeler, iflaslar, M&A, şirket yöneticilerinin yer değiştirmesi söz konusu olabilmektedir.¹⁶

Carroll'un çalışmasının ampirik bulgularına daha önce 1996'da yayınlanan çalışmaları ile Hirst ve Thompson da ulaşmıştı (özellikle küreselleşmenin daha çok bölgeselleşme olarak meydana geldiği, şirketlerin ulusal/bölgesel bağlarını korudukları vb.). Daha sonra, 2009 yılında aynı eserin üçüncü edisyonunda da (Hirst vd., 2009) devletin öneminin kaybolduğu iddialarına ve transnasyonel hale gelen şirketler dünyası olarak artık "küresel sistem" oluştuğuna ilişkin görüşlere yönelik eleştirel bulgularını genişleten ve yenileyen yazarlar, küreselleşmenin kapsam/derece ve öneminin abartıldığına ilişkin görüşlerini tekrarlamakta ve 1996-2008 döneminde uluslararası sistemde yaşanan ekonomik ve siyasal olayları gözeterek ulus devletlerin ağırlıklı rolünün bulunduğu küresel bir yönetim modeli teklif ve tavsiye etmektedirler.¹⁷

Transnasyonel Kapitalist Sınıfın (TKS) oluştuğu yönündeki görüşlerin önde gelen temsilcilerinden birisi de Van der Pijl'dir. Özellikle, 1998 yılında yazdığı bir kitabında bu görüşünü öne sürmüştür. Van der Pijl (1998), çözümlemesine sermayenin fraksiyonları üzerine Marx'ın yaptığı ayırım ile başlamaktadır: Meta sermaye, para sermaye ve üretken sermaye. Sonra bunların, sermayenin dolaşım sürecindeki (P-M-P') tutumuna yönelik ayırmaları, Marx'dan yararlanarak öne sürmektedir. Meta sermayeyi, toptan ve perakende satış veya ithalat/ihracat kesimleri fonksiyonel olarak temsil ederken, para sermayeyi banka ve sigortacılık kesimleri ve üretken sermayeyi de reel katma değer yaratan kesimler temsil etmektedir (Van der Pijl, 1998, s. 52) Yine Marx'da bulunduğu bilinen¹⁸ biçimde, M (meta), P (para) ve S (artık değer) ise, meta sermayesi için dolaşım sürecinin M...M' olarak gerçekleşirken, para sermayesi için bunun P...P' biçiminde ve üretken sermaye için S...S' olarak gerçekleştiği belirtilmektedir.

Daha sonra, kapitalizmin tarihini, bu üç sermaye biçiminin egemenliğine göre oluşan farklı hegemonya dönemlerine ayırmaktadır. Buna göre, Van der Pijl (1998, ss. 55-57), kapitalizmin tarihindeki dönemleri aşağıdaki şekilde vermektedir:

1. Yaygın birikim (extensive accumulation) döneminin başlangıcını sanayi devrimi oluşturmakta, düşük organik bileşime dayalı (emek-yoğun) tüketim malları üretimi ağırlıklı bir dönem olmaktadır. Tekstil ve gıda sanayileri bu dönemin sektörleri olmaktadır (sektör A). Bu sektörler yerel ölçekte bulunmakta, sanayilerin üretim hızından birkaç kat daha fazla Britanya'nın ihracatı gerçekleştiği için de sanayi tamamen küresel ticari akıma bağlı olmaktadır. Bu nedenle de tacirlerin kozmopolitizmi geçerli sayılmaktadır.
2. Yoğun birikim (intensive accumulation), yüksek organik bileşim (sermaye yoğun) ve üretim malları üretimi ile karakterizedir. Metaller, petrol ve mühendislik sanayileri bu birikimin temel sektörleri (sektör B) olmaktadır. Ayrıca sanayideki bu dönüşüme paralel olarak, "yüksek finans" sermayesinin yükselişi ve uluslararasılaşması da bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönemde, 1929 kriziyle beraber, üretken ulusal sanayi sermayesi ön plana geçebilmiştir.
3. İlerlemeci birikim (progressive accumulation), emek ve sermaye yoğun süreçlerini birleştiren ve karma mallar (mixed goods) üreten bir dönem olmaktadır. Otomobil, kimyasallar ve elektrik sanayileri dönemin tipik sanayileri olmaktadır (sektör C). Bu sektörlerde yüksek derecede yenilikçi araştırma-geliştirme faaliyetleri de bulunmaktadır. Bu sektörlerin uluslararasılaşmasıyla ulusal korumacılık el ele

¹⁶ Carroll (2010, s. 177), 2008 krizinden sonra, devlet kapitalizminin gündeme geri döndüğünü ve sanayicilerin güç ve nüfuzunda yeniden canlanma ortaya çıktığını ifade etmektedir.

¹⁷ Hirst vd. (2009, s. 17) kitaplarının başlarında, kitabın sloganını "her zaman beklenmeyi beklemek" olarak sunmaktadırlar. Uluslararası sistemde geçmiş ekonomik ve siyasal olayların geleceğe yansıtılamayacağına işaret etmektedirler. Bu uyarı, küreselleşme sürecinde ricat, kırılma ve kopuş yaşanabileceğini ima etmektedir.

¹⁸ Mesela, Kapitalin 1.Cildinde, Sermayenin Üretim Süreci başlıklı 1.Kitabının 2.Kısım olan Paranın Sermayeye Dönüşümü kısmı bununla ilgilidir. Bkz. Marx (1997, ss. 150-170).

gitmiştir. Bankalar ise giderek uluslararasılaşan sanayi sermayesini destekleyen, alt bir konumda yer almıştır.

4. Daha sonra ise bilimle ilgili, sektör D denen, mikro elektronik, iletişim ve biyoteknoloji sektörleri meydana gelmiştir. Buna, Van der Pijl, sanal (virtual) birikim tarzı adını vermektedir. Bu dönemde, para sermayenin uluslararası akışı artmış ve hızlanmıştır.

Van der Pijl, A, B, C, D adını verdiği sektörlerin göreceli büyüklükleri ve büyüme hızlarını ve buralardaki kâr oranlarını, gelişmiş kapitalist ülkeler bakımından tablolaştırarak, D sektörünün kârlılıktaki artışının ve göreceli büyüklüğünün yükseldiğini göstermektedir. Bu üç sermaye biçiminin, finansal, ticari ve sanayi sermayesinin bir araya gelerek “finans kapital” nosyonunu doğurduğunu öne sürmektedir. Özellikle C sektöründeki kârlılık düşüşünün, para sermayenin daha yüksek derecede serbestleşmesine yol açtığını da ilave etmektedir (Van der Pijl, 1998, ss. 58-61). Buradan, bu bütünleşmeyi gösteren ampirik veriler sunulmaktadır. Aşağıda yer alan ve özetlenen şekilde kapitalizmin transnasyonelleşmesine ilişkin bir şema sunulmaktadır.

Tablo 1. Kapitalizmin Ulusötesileşme Tarihi

Meta sermaye	Yaygın Birikim (A sektörü)	Liberal Enternasyonalizm
Para Sermaye	Yoğun Birikim (1930'larda çöktü.) (B sektörü)	Tekelci Devlet Eğilimi
Üretken Sermaye	İlerleyen Birikim (C sektörü)	Kurumsal Liberalizm
Para Sermaye	Sanal Birikim (D sektörü)	Neoliberalizm

Kaynak: Van der Pijl (1998, s. 63)

Böylelikle, meta sermaye ve üretken sermaye aşamalarından sonra, kapitalizm, para veya finans kapitalin egemen olduğu bir aşamaya erişmiştir. Para sermaye, Hilferding'i çağrıştıracak biçimde – ki buna makalenin ilerleyen kısmında yer verilecektir¹⁹ – “finans kapital” olarak diğer sermaye biçimlerinin içinde kaynaştığı bir bütünlük haline erişmiştir.

Van der Pijl, bu şemaya uluslararası ilişkiler disiplini ile küresel politik ekonomi disiplini de yer alan Realizm ve Liberalizm akımlarını çağrıştıran bir ilave daha yapmaktadır. Ona göre, bir devlet/toplum kompleksinden (state/society complex) söz edilebilir²⁰, bununla uluslararası ilişkilerde kendi başına (per se), bir “devlet” aktöründen çok bir “devlet/toplum” kompleksi ünitesinden söz etmek daha uygundur- devlet ile birlikte toplumsal ilişkileri de kapsamak üzere. Burada, Van der Pijl, iki tip devlet/toplum kompleksi bulunduğu görüşündedir: Lockean devlet/toplum kompleksi ve Hobbesian devlet/toplum kompleksi.²¹ Kısaca, Lockean devlet/toplum kompleksinin, Britanya'daki 1688 Şanlı Devrimi (Glorious Revolution) ile başladığını, bu anlamda Hobbesian devlet/toplum kompleksinin onun “prelütü”, deyim yerindeyse “peşrevi” olduğu kaydedilmektedir. Bu ayrım aynı zamanda “liberal” devlet/toplum kompleksi ile “realist” devlet/toplum kompleksi olarak da tanımlanabilir. Liberalizm ve realizm akımları, kuşkusuz bir olgusal gerçekliğe de karşılık gelecek biçimde kendisini yeniden üretmektedir.

¹⁹ Tarihin tekerrür edip etmediği bir yana, tarihsel tartışmaların veya fikirlerin tekerrüründen söz edilip edilemeyeceği de, bu noktada tartışılabilir. 19.yüzyılın başında Karl Kautsky'nin “ultra emperyalizm” ve bir ölçüde Rudolf Hilferding'in de “finans kapital” kavramları merkezinde yapılan tartışmaların 1990-2000 dönemi dünyasında, bir bakıma yeniden ortaya çıkması önemli ipuçları barındırmaktadır. Bu konuya bu incelemenin ilerleyen aşamalarında kısaca yer verilecektir.

²⁰ Bu kavram esasen Cox (1981)'de icat edilmişti.

²¹ Bu ayrım, “Realizm ve Liberalizm Üstüne” başlıklı ekte başka bir bağlamda yer verilmişti. Realist devlet ve liberal devlet de denebilir. Bu ayrımın, kapitalist sistemin iki temel stratejisi veya doktrini olduğu böylelikle bir kere daha ortaya çıkmış bulunuyor.

Lockean devlet/toplum kompleksi ile Hobbesian devlet/toplum kompleksi arasındaki karakteristik farkın tartışılması bir yana, kapitalizmin doğuşundan itibaren, dünya ölçeğinde yaşanan büyük savaşların veya dünya savaşlarının bu iki model arasında gerçekleşmesinin dinamiği Van der Pijl'de belirgin değildir. Bu iki model arasındaki ayrımın özünün, birincisinde devletin taşıdığı ağırlığın, hem ekonomik hem sosyal hem de siyasal hayatta daha az iken ikincisinde daha fazla olduğu söylenmektedir. Bu tür bir tasvirin, zaman zaman operasyonel ve şematik gösterim için kullanılmasında fayda olmasına rağmen, Lockean modelin gizli bir övgüsünü içermesi bir yana, modellerin bir birine dönüşebildiklerini ve hatta bazı ülkelerin bu modellerden birine dâhil edilebilmesinin zorluğuna da işaret etmeyi gerekli kılmaktadır.

Bu kısa değerlendirmeden sonra Van der Pijl'in yaklaşımına dönecek olursa, Lockean devlet/toplum kompleksinin, liberal enternasyonalizmin ilk taşıyıcısı ve tipik örneği İngiltere olmaktadır; Hobbesian devlet/toplum kompleksi ise ilkin Fransa'da simgelenmektedir. Bu tiplere ilişkin açıklayıcı bir şemayı Van der Pijl (1998, s. 83) aşağıdaki gibi sunmaktadır.

Tablo 2. LOCKEAN ve HOBBSIAN Devlet/Toplum kompleksleri

	LOCKEAN	HOBBSIAN
Sosyal eylemin temel alanı	Sivil toplum	Devlet
Çıkar eklemlenmesinin çerçevesi	Kontrolün aşkın geniş kavrayışı	Açık ulusal çıkar doktrini
Yöneten Sınıf (egemen sınıfla birlikte)	Burjuvazi	Devlet sınıfı
Düzenleme biçimi	Kendini düzenleyen piyasa (medeni hukuk)	Merkezi idare
Yayımla biçimi	Transnasyonel	Internasyonel

Kaynak: Van der Pijl (1998, s. 83)

Van der Pijl, önceki şemayla (dünya kapitalizm tarihinin belli sermaye tiplerinin egemenliği ölçütü bakımından dönemlendirilmesi ile), bu şemayı birleştirerek, önce Britanya ve sonrasında ABD hegemonyası ile Lockean kompleksin egemen hale geldiği sonucuna ulaşmaktadır. Son dönemin dünyası, Reagan/Thatcher ile başlayan, Lockean devlet/toplum kompleksinin, bir hiper-liberal devletin (hyperliberal state) ve finans kapitalin egemenliğinde bir dünya olarak çizilmek suretiyle resim tamamlanmış olmaktadır. Kendisi daha sonra, ampirik olarak, bir Transnasyonel Kapitalist Sınıfın oluşumuna ilişkin tarihsel ve güncel verileri sunmaktadır.²²

Van der Pijl (1998, s. 98)'e göre, Lockean devlet, transnasyonel sınıf oluşumu süreciyle kapsanmıştır ve bu süreç sermayenin uluslararasılaşmasının ardıl aşamalarıyla örtüşmektedir. Bu nedenle, meta sermayenin çevriminin uluslararasılaşması ticari diasporalar ve tüccar topluluklarının büyümesi ve küresel yayılmasına dayalıdır. Bunu izleyen para sermayenin uluslararasılaşması merkez bankacıları ve yatırım bankacılarından oluşan yüksek finansın doğuşunu gördü ve nihayet 2. Dünya Savaşından sonra çok uluslu şirketler tarafından üretimin uluslararasılaşmasıyla bir transnasyonel yönetim sınıfı ortaya çıktı. Van der Pijl (1998, s. 21), Marx'ın *Vegelleschaftunng* (toplumsallaşma) kavramına dayandığı çözümlemesiyle ve üretimin, üretici güçlerin ve emeğin dünya ölçeğinde birbirine bağlanmasına paralel olarak sermayenin kendisinin toplumsallaştığını ve bunun devlet aygıtını içerecek

²² Özellikle, kapitalizmin Britanya'da doğuşu ile gelişen "masonluk", "Triletaral" kurumlaşmaları bu bakımdan sayılmaktadır Van der Pijl (1998, ss. 98-136).

şekilde yeniden üretimin toplumsallaşmasını da içerdiğini söylemektedir. Meta sermaye çevriminin uluslararasılaşması Pax Britannica'da karakteristik iken (para sermayenin çevrimi emperyalist rekabet çağında uluslararası boyut kazandı), 20. yüzyılda üretken sermaye Pax Americana'da doğrudan imalat yatırımları ile uluslararasılaştı (Van der Pijl, 1998, s. 54). Böylece Van der Pijl için toplumsallaşma, liberal uluslararasıçılık, devlet (tekelci) eğilimi, kurumsal liberalizm ve neoliberalizm olarak 1688 Şanlı Devrimden günümüze uzanan bir seyir izlemektedir. Bu süreçte, uluslararası çatışma Lockean devlet/toplum kompleksi ile Hobbesian devlet/toplum kompleksi arasında cereyan etmektedir. Buna ilişkin bir dönemlendirme Van der Pijl tarafından aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 3. Devlet/toplum kompleksleri ve devlet biçimleri, 1800-1900

Dönem	Lockean merkez	Hobbesian Rakipler
18 ve 19. Yüzyıl	Liberal devlet/İngiltere	Bonapartist devlet/Fransa
Geç 19. yüzyıl ve erken 20.yüzyıl	Milliyetçi refah devleti	Milliyetçi refah devleti/Prusya Almanya Faşist-korporatif devlet/mihver devletleri
20.yüzyılın ortası	Kurumsal liberal devlet (ABD/Kuzey Atlantik Bloku)	Yeniden bölüşümcü parti yönetimli devlet Sovyet Bloku Kartel devleti/ Güney Avrupa/ Amerikan diktatörlüğü
Geç 20. yüzyıl	Hiperliberal devlet/ (Thatcher/Reagan modeli)	Yeni-merkantilist kalkınmacı devlet/geç sanayileşen Üçüncü Dünya devletleri

Kaynak: Van der Pijl (1998, s. 85)

Van der Pijl'e göre, artık Lockean model, liberal model egemen olmuş, onunla birlikte hiper- liberal devlet ile (kuşkusuz bu ABD olmaktadır) bütünleşik bir finans kapital egemenliğini kurmuştur. Sovyet bloğunun çöküşü ile Hobbesian devlet/toplum kompleksinin küresel krizine (bir ikinci Şanlı Devrim) yol açan bir çağ açılmıştır (Van der Pijl, 1998, s. 96).²³

Sklair ise *Küresel Sistem Teorisi (Global System Theory)* adlı bir teori ile yine özellikle Fortune Küresel 500 Şirket istatistikleri ve diğer bazı ampirik verilere, mesela doğrudan dış yatırım istatistiklerine dayanarak bir transnasyonal kapitalist sınıfın oluştuğunu söylemektedir (Sklair, 2001). Sklair'in çalışmasında, 11 Eylül 2001 saldırıları ile Eylül 2008 krizinin doğal olarak izinin görülmediği, ancak yine sosyalist sistemin çözülüşü ile hızı ve yoğunluğu şiddetlenen küreselleşme döneminin ağırlığını taşıdığı anlaşılmaktadır.

Sklair, uluslararası (international), küresel (global) ve ulusötesi (transnational) terimleri arasında ayırım yapmaktadır. Uluslararası (international) teriminin, ulus-devlet sistemine dayalı kuvvet, süreç ve kurumlara atıf yaptığını, devlet-merkezli bir analiz

²³ Şenalp (2012), Van der Pijl'in çalışmasını esas alarak Türkiye'de Koç Holding örneği çerçevesinde, grubun kuruluşundan ulusötesi kapitalist sınıfın bir parçası olana dek evrimini incelemektedir. Emperyalizm teorilerinin bir değerlendirmesini de içeren çalışmasında Şenalp, Lenin-Kautsky tartışmasının şiddetini hafifletme eğilimindedir. Daha da ötesi, Şenalp, Türkiye devletinin Van der Pijl anlamında "Hobbesian Hasım Devlet" kategorisinde iken neoliberal reformlar ve özellikle özelleştirme süreci ile birlikte, "Düzenleyici Devlete" geçtiğini ileri sürmektedir. NATO üyesi ve AB aday ülkesi, Batı ile yoğun ekonomik, tarihsel ve coğrafik ilişki ve yakınlıktaki bir ülkenin neoliberal reformlar öncesi bu kategoride yer almış olduğunun ileri sürülmesi ve Türkiye'nin neoliberal sürece yöneliminin iç dinamiklerinin ihmal edilmesi, tartışmalıdır.

birimini benimseyen sosyal bilimlerdeki yaklaşımların kullandığı bir terim olduğunu ifade etmektedir. Küresel (global) teriminin, 20. yüzyılın son birkaç on yılında ekonomik, politik, ve kültürel-ideolojik değişimlerini ifade eden ve devletler sisteminin ve ulus-devletin daha az önem taşıdığını öne sürenlerin kullandığı bir terim olduğunu belirtmektedir. Ulusötesi (transnational) teriminin ise sınırları aşan, gücü ve otoritesi devletten türetilmeyen kuvvet, süreç ve kurumlara atıf yaptığını söylemektedir. Ulusötesi kapitalist sınıfın, küreselleşmenin motor gücü olduğu söylenmekte ve bu sınıfın,

- ulusötesi şirket yetkilileri ve bunların yerel uzantıları (şirket fraksiyonu)
  - küreselleşen bürokrat ve politikacıları (devlet fraksiyonu)
  - küreselleşen profesyonelleri (teknik fraksiyon)
  - tüccar ve medya (tüketimci fraksiyon)
- unsurlarından oluştuğunu ifade etmektedir (Sklair, 2001, s. 2).

Bu sınıf tanımının bazı Marksistlerce eleştirildiğini söyleyen Sklair (2001, s. 17), ancak kendisinin yalnızca üretim araçlarının sahipliği ve denetimini değil, politik, örgütsel, kültürel ve bilgi sermayesi gibi diğer sermaye unsurlarını da içeren bir sermaye terimini kullandığını Bourdieu ve Scott'a atfen ifade etmektedir.

Küresel Sistem Teorisinde, yazarın konuyla ilgili görüşünü dayandırdığı birinci düzlem, teorik düzlem olmaktadır. Bu teorinin özü, küresel sistemin artık devlet merkezli olarak algılanmamasından oluşmaktadır. Bu bakımdan Sklair, Wallerstein'in dünya-sistemleri teorisini, devlet-merkezli terimlerle kurulduğu için kabul etmemektedir – burada Robinson ile benzeşmektedir. Bunun yerine, savunduğu teorinin ulusötesi pratiklere, devlet aktöründen doğmayan ve devlet sınırlarını aşan pratiklere dayandığını ileri sürmektedir.²⁴ Teoriyi inşa eden unsurları da yukarıda belirtildiği üzere, ulusötesi şirketler, bürokratlar, politikacılar ve kültürel-ideolojik tüketimcilik unsurlarına dayandırmaktadır. Bu son unsur (tüketimci kültürel-ideolojik fraksiyonu), ulusötesi şirketler sisteminin yaşayabilmesi için gerekli bir kültürel-ideolojik dayanak olarak görmektedir. Sonra, ulusötesi kapitalist sınıfın dayanaklarına ilişkin dört önerme ileri sürmektedir (Sklair, 2001, ss. 5-6):

1. “Bir ulusötesi şirketlere dayalı bir ulusötesi kapitalist sınıf, küreselleşme sürecinin denetiminde, az veya çok biçimde, doğmaktadır.”
2. “Ulusötesi sınıf bazı alanlarda bir ulusötesi hâkim sınıf olarak davranmaya başlamaktadır.”
3. “Kapitalist sistemin küreselleşmesi, kâr yönelimli tüketimci kültür-ideoloji sayesinde kendisini yeniden üretir.”
4. “Ulusötesi kapitalist sınıf iki temel krizi çözmek için bilinçli biçimde çalışmaktadır, yani, (i) topluluk ve toplumların içinde ve arasında artan yoksulluk ve zenginliğin eşanlı doğuşu (sınıf kutuplaşması krizi) ve (ii) sistemin istikrarsızlığı (ekolojik krizler).”

Kitabının bu açıklamalarından sonraki bölümlerinde Sklair, bu önermelerini kanıtlamak üzere veriler sunmaktadır. Özellikle, yabancı doğrudan yatırımlar, şirket bütünleşmeleri gibi verilerle tezini desteklemeye çalışmaktadır.

2.2 Mukayeseli Bir Ara Değerlendirme

Kısaca aktarılan transnasyonel sınıfın oluştuğunu veya oluşmakta olduğuna ilişkin yaklaşımların teorik dayanakları üzerine karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmalıdır.

²⁴ Hatta, ulusötesi kapitalist sınıfın bir unsuru olarak, küresel bürokrat ve politikacıların artık, ulusal kaygı, amaç ve çıkar duygusuyla hareket etmediğini iddia etmektedir (Sklair, 2001, s. 8).

Transnasyonel kapitalizm tezini ileri süren çalışmaların çoğunda, finans kapitalin oluşmuş olduğu, devletsiz bir çözülemeye yapılan vurgu ve fakat ABD'nin transnasyonel devlet olarak sayılması gibi motifler ortaktır.

Robinson, kapitalizmin yaklaşık beş yüzyıllık evriminde sermayenin giderek devletten azat olarak/ kurtularak transnasyonel aşamaya ulaştığını öne sürmektedir. Bu aşamada, Robinson, artık emperyalist rekabeti beklememekte ve ulus devlet temelli mücadeleleri öngörmemektedir. Bu çağda, rekabetin şiddetinin daha az olacağını da ileri sürmektedir. ABD'ye yönelik 2001 Eylül saldırıları ve ABD'de 2008 Eylül finansal krizinin patlak vermesinden itibaren yaşanan çatışma, savaş ve ekonomik krizler, şiddetlenen hegemonya mücadelesi, özü itibariyle liberal olan bu yaklaşımın iyimserliğini doğrulamamıştır. Yine de Robinson, neoliberal küreselleşmede yaşanacak bir krizin ulus-devlet temelli bir seçeneği gündeme getirebileceğini geçerken birkaç cümle ile ifade etmektedir.

Diğer taraftan, sunduğu ampirik veriler ile özellikle Carroll'un çalışmasındaki şirket yönetim kurulu üyeliklerinde ortaklığın ve şehirlerin ekonomik ilişki yoğunluğunun ölçülmesi de Robinson'un tezini doğrulamamaktadır. İlişki yoğunlaşması ve artan ticari, mali ve sınai ilişkiler ve bunlara dayalı bütünleşme daha çok ulusal ve bölgesel kalmaktadır. Carroll'un bulgularına göre, "yüksek burjuvazi" ulusal ve bölgesel (özellikle Kuzey Atlantik bölgesi) kalmıştır. Buna rağmen Carroll, 2. Dünya Savaşından beri, özellikle küreselleşme sürecinin Kautskyen ultra emperyalizm eğiliminin egemen olduğu bir nesnel zemin yarattığını ifade etmektedir. Şüphesiz, Eylül 2001 saldırıları, Eylül 2008 krizi ve 2017'den itibaren başlayan ticaret savaşları, atlatılamayan kriz (bazen büyük durgunluk/gerileme, uzun depresyon veya 3. büyük depresyon denen kriz, Rusya-Ukrayna savaşı (Atlantik paktı ile Rusya-Çin-İran mücadelesinin bir prelüdü) geçerli dünyanın artık Leninyen bir dünya olduğuna işaret etmektedir. Yine de Carroll, geçerken ve o da Robinson gibi birkaç cümle ile 2008 krizinden sonra her şeyin belirsiz olduğuna işaret etmekten sakınmamıştır.

Van der Pijl'in sermaye biçimleri (meta, finansal ve sınai) ile bunlara karşılık gelen birikim biçimlerinin tarihsel evrim sonunda, savaş, kriz ve kesintilere karşın *nihai olarak* liberal devlet/toplum kompleksinin (Lockean devlet/toplum kompleksinin) egemenliği (ve finans kapitalin egemen olduğu bir evre) ile sonuçlanan bir süreç yaşandığını ileri sürmesi de geçici ve kısmi bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Van der Pijl'in, transnasyonel kapitalist sınıfın oluşumunu küreselleşmeye bağlaması diğer yazarlarla ortak olan yanıdır. Van der Pijl, gelinen aşamada, Lockean devlet/toplum kompleksinin egemen hale geldiğini ve bu sürecin finans kapitalin egemen olduğu bir evre olduğuna vurgu yapmaktadır. Ancak Van der Pijl'in, Hilferding'ten mühlhem finans kapitalin egemenliği görüşünü Lapavitsas (2019)'ın yakın zamanlı ayrıntılı bir çalışması desteklememektedir. Lapavitsas, küreselleşme döneminde yaşanan finansallaşmanın oluşumunun ve niteliklerinin dinamiklerini Marx, Lenin ve özellikle Hilferding'in çalışmalarına referansla çözülemekte ve finans piyasalarına dayalı finans ile bankalara dayalı finansmanı birbirinden ayırt etmektedir. Lapavitsas, "finans kapital" olgusunun (bankaların sanayi işletmeleri ile birleşmesi ve onları hâkimiyetleri altına alması), dünya ekonomisinin ve dünya toplumlarının bütün finansallaşmasına rağmen, kısmi olduğuna vurgu yapmaktadır. Anglo-Amerikan dünyada, Almanya hariç Avrupa'da bu süreç yaşanmamıştır. Şirketlerin finansallaşması, finans sektörünün sanayi ve ticaret sektörleri üzerinde hâkimiyet kurması veya onlarla birleşmeleri yönünde bir eğilim yaratmamıştır (Lapavitsas, 2019, s. 258).

Sklair ise, Küresel Sistem Teorisi adını verdiği bir teoriye dayanarak, bazı ampirik verilerle transnasyonel kapitalist sınıf oluştuğunu iddia ederken, kapitalizmin evriminin uluslararası aşamadan küresel aşamaya ve nihayet en son ulusötesi bir aşamaya ulaştığını ifade etmiştir. Sklair, bu evrimin özünü kapitalist sistemin Robinson'a benzer şekilde devletten kopuşunun oluşturduğunu, ulusötesi kapitalist sistemin devlet merkezli olmaması ile karakterize olduğunu ileri sürmüştür.

Carroll'un ampirik ağırlıklı 2010 tarihli çalışmasında bile kendine çok az yer bulan 2008 krizi bir yana bırakılırsa, bu çalışmaların 1989-2001 döneminin etkisi altında (neoliberal küreselleşme ve sosyalist sistemin dağılması), nihayet tarihin sonunun geldiğinin öne sürülmüş olduğu bir dönemde yazıldığına işaret etmek bağlamı tesbit etmek bakımından gereklidir. Bu dönemi takip eden ABD'de meydana gelen 11 Eylül 2001 saldırıları ve Eylül 2008'de başlayan büyük ekonomik kriz, doğal olarak bu çözümlenelerde yer almamaktadır. Bu ikisini izleyen, savaşlar, ekonomik krizler ve hegemonya mücadelesi bu eserlerde çizilen resmi önemli ölçüde reddetmektedir.

Robinson, Sklair ve Carroll daha ahenkli ve devletsiz bir resim çizerken Van der Pijl, liberal küresel düzenin egemen hale geldiğine işaret etmekte onlarla ittifak etmektedir. Hepsinde de beş yüzyıllık kapitalizmin tarihi esas olarak doğrusal bir ilerlemeye dayalı dönemlendirmelerle resmedilmiştir. Onlarda, kapitalizmin çalkantılı uzun dalgalanmaları ve buna dayalı hegemonya geçiş süreçleri – bir ölçüde Van der Pijl dışında- kesinti ve kırılmalar yer almamaktadır.

Esas olarak dünyanın yüksek burjuvazisinin politika planlama kurumlarına işaret eden çalışmalarında vurgulanan Kuzey Atlantik bölgesinde yaşanan bütünleşme ve transnasyonelleşmeye karşın, bu bölgede bile Brenner (2002), Gowan (1999) ve Doğru (2009)'nun gösterdikleri üzere, ABD ile (Batı) Almanya ve diğer Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya arasında yaşanmış şiddetli rekabet iyi belgelendirilmiştir. Üstelik, kapitalist ve sosyalist sistemlerde cisimleşmiş sınıflar arası mücadele Soğuk Savaşta topyekûn mücadele olarak tüm şiddetiyle sürerken bile, kapitalist bloğun sermaye/devlet kompleksleri arasında rekabet, sınıf içi mücadele olarak şiddetle devam etmekteydi. Bu dönemde, dünya sermayesinin emeğe karşı sistemler arası biçime bürünmüş topyekûn mücadelesinde, "kendisi için sınıf" olduğu bir dönemde bile, aralarındaki rekabeti tümüyle elimine edememişlerdir.

Nihayet, değinilmesinin uygun olacağı bir diğer sonuç da transnasyonel bir kapitalist sınıfın oluşmasına ilişkin temel görüşleri ileri süren önde gelen sosyal bilimcilerin hemen hemen hiç biri iktisatçı olmaması dikkat çekici olmasıdır. Söz konusu akademisyenler sosyolog ve siyaset bilimci olarak akademik çalışmalarını sürdürmektedirler. Leslie Sklair, sosyoloji bölümünde; Kees van der Van der Pijl, uluslararası ilişkiler bölümünde; William I. Robinson, sosyoloji bölümünde; William K. Carroll, sosyoloji bölümünde akademik hayatlarını sürdürmektedirler. Bu disiplinlerin, disiplinlerinin doğası gereği "bağ" veya "ilişki" üzerine odaklanması (ama bunların, bir iktisatçı için kendi araştırma paradigmasının temel kavramı olan "kapitalist rekabeti" göz ardı etmesi), yaşanan dönemin ekonomik/siyasal/uluslararası bağlamının (1989-2001) bir sonucu olduğu kadar mesleki bir nitelik de taşımaktadır.

3. Evrensel Sermaye Olarak "Ultra Emperyalizm": Deja Vu?²⁵

Yukarıda "bir transnasyonel kapitalist sınıfın" oluştuğunu öne süren görüşlerin bir benzerini, şüphesiz farklı siyasal uzantıları bir yana, 20. Yüzyılın başında da görmek mümkündür.

19. yüzyılın sonlarında birinci sanayi devriminin konsolidasyonunun ardından ikinci sanayi devriminin içinde, 20.yüzyılın başında belirgin ve açık hale gelen bir süreçte, iki rakibin (ABD'nin ve özellikle şiddetli bir rakip olarak Almanya'nın) Britanya kapitalizminin karşısına çıktığı bilinmektedir.²⁶ Yine bu dönemde, kapitalizmin rekabetçi döneminin geride kalarak, büyük sanayi ve banka şirketlerinin doğduğu ve hatta Almanya'da bu ikisinin bir araya gelmesinden doğan güce Hilferding'in "finans kapital" adını verdiği de bilinmektedir. 20.Yüzyılın başının tanık olduğu olaylar şunlardı: İkinci Sanayi Devriminin gerçekleşmesi, Almanya'nın bir Avrupa gücü olarak doğuşu, bu ülkede banka-sanayi sermayesinin bütünleşmesi, 1896'da sona eren "Büyük Depresyon"un başlaması (1873) ile 1.Dünya Savaşının başlamasına kadar geçen sürede

²⁵ Bu altbölümün yazılmasında Doğru (2009, ss. 385-395) dan geniş ölçüde yararlanılmıştır.

²⁶ Sanayi devrimleri ve hegemonya geçişleri ilişkisi açısından kısa bir değini (Doğru ve Sertoğlu, 2018)'de yer almaktadır.

(1873-1914) bir “küreselleşme” ve özellikle “finansallaşma” döneminin yaşanması, dev şirketlerin doğuşu ve mal ve sermaye ihracatında büyük artış. Bunların sonucu olarak, birbirinden çok farklı görüşlere sahip yazarların neredeyse birbirinden birkaç yıl arayla ortaya çıkan “emperyalizm teorileri” dönemin tipik özelliğidir. 1902’de John A. Hobson “Emperyalizm”, 1910’da Rudolf Hilferding “Finans Kapital”, 1913’de Rosa Luxemburg “Sermaye Birikimi”, 1915’de Nikolay Buharin “Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi”, 1916’da V.İ. Lenin “Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması”, bunlardan bazılarıdır. Bu çalışmalar, birbirinden etkilenecek ve birbirini eleştirerek hazırlandı. Mesela, V.I. Lenin’in kitabı önemli ölçüde, Rudolf Hilferding ile John A. Hobson’dan etkilenecek ve Karl Kautsky’in, yine aynı zamanlarda, 1914 ve 1915’de kaleme aldığı “ultra-emperyalizm” tezini eleştirmek üzere kaleme alınmıştır. Burada, dönemin ve konuyla ilgili eserlerin bağlamı bakımından önemli olan ve makale açısından önem taşıyan bazı unsurlarının tesbit edilmesiyle sınırlı birkaç noktaya yeniden değinmek gerekir:

- Bu tartışmaların doğuşu sırasında, kapitalizmin uluslararasılaşması (meta, para üretken sermaye ihracı olarak) önemli bir aşamaya ulaşmıştır.
- Kapitalizmin bu döneminde, dev şirketlerin ve bunlar arasında rekabet ve ittifakların doğduğu da görülmektedir.
- Bu uluslararasılaşmada, “finans sermayesinde” yukarıdaki çalışmaların çoğunda özel bir önem verilecek ölçüde genişleme yaşanmaktadır.
- Sözü edilen dönemde İkinci Sanayi Devrimi süreci yaşanmakta, ABD ve Almanya yeni büyük sanayi devleri olarak ortaya çıkmaktadır.
- Tam bu arada, 1. Dünya savaşının hemen öncesinde, Karl Kautsky’nin, büyük kapitalist ülkelerin sermaye sınıfları arasında bir işbirliğinin geliştiği ve emperyalizmin barışçıl olabileceği, dev şirketlerin kartel benzeri ittifaklarına benzer biçimde büyük devletlerin de anlaşarak dünyayı paylaşabilecekleri yönündeki görüşü ortaya çıktı. Buradan, artık “ultra emperyalizm” teorisiyle ilgili tartışmalara geçilebilir.

Marksist emperyalizm teorilerini, eleştirel olarak inceleyen bir eser bu son noktayla ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir: “Birinci Dünya Savaşından hemen önce, Kautsky, *ultra-emperyalizm* teorisinde, yani, büyük güçlerin dünyanın bölüşümü üzerinde savaşmaktan ziyade birlikte dünyayı sömürmek için anlaşma yapacağı fikriyle, barışın geleceğiyle ilgili iyimserlik için daha ileri bir nedenle ortaya çıktı (Brewer, 1989, s. 129).” Bu ise ultra emperyalizm teorisi oldu. Aynı kaynak, Hobson’un da daha önce, “emperyalizmler arası” (inter-imperialism) terimiyle anlattığı benzer bir durumu yazdığını söylemektedir. Kautsky, savaşın başlamasının hemen sonrasında yazdığı konuyla ilgili esas makalesinde, “Marx’ın kapitalizm ile ilgili söylediği, emperyalizme de uygulanabilir: Tekel rekabeti ve rekabet tekeli yaratır. Dev firmaların, dev bankaların ve multi milyonerlerin şiddetli rekabeti, büyük finansal grupları, kartel nosyonuyla düşünmeyi zorunlu kıldı. Büyük emperyalist güçler arasındaki Dünya Savaşının sonucu da aynı şekilde, kendi rekabet silahlarını bırakan en güçlünün bir federasyonu olabilir (...) Bu nedenle, yalnızca ekonomik görüş bakımından, kapitalizm bir diğer evrede, dış politikaya kartelleşmeyi aktarmasıyla, artık yaşayabileceği imkânsız değildir: ultraemperyalizm evresine; tabii ki emperyalizme karşı olduğu kadar enerjik biçimde ona karşı da savaşmamız gerekir, fakat onun tehlikesi silahlı rekabet ve dünya barışına tehditte değil bir başka yönelimde yatar.” (Kautsky 1970 [1914]’den aktaran Brewer, 1989, s. 130).²⁷ Kautsky, dev firmaların aralarındaki rekabeti kartelleşmeyle ortadan kaldırarak birlikte davranabilmelerine benzer biçimde, dış politikada da büyük güçlerin kartel benzeri bir anlaşmayla dünyayı yönetebileceklerini düşünmektedir. Kapitalizmin, bu yeni evresine de ultra-emperyalizm adını vermektedir. Lenin’in eleştirisi, ki o

²⁷ Karl Kautsky, makaleyi 1914 yılında Almanca olarak yazdı.

emperyalizmin barışçıl olamayacağına ilişkin daha çok “ampirik” nitelikli bir eleştiri yöneltmiştir; fakat ve üstelik 1. Dünya Savaşına rağmen, ilgi çekici biçimde Kautsky fikrinden vazgeçmedi: “Savaş bittiğinde, Kautsky savaş sonrası döneme barış umutlarını aktardı.” (Brewer, 1989, s. 129).

Lenin’in, Kautsky’in ultra-emperyalizm tezine karşı, tekellerin doğuşunu üretimin yoğunlaşmasının bir sonucu olarak değerlendirdiği ve özellikle kitabının dev firmalar arasında, devletler arası mücadeleyi de içeren rekabeti anlattığı beşinci bölümünde, “Kapitalist Gruplar Arasında Dünyanın Paylaşılması”, şöyle demiştir:

“Bir zamanlar, (örneğin 1909’larda, katıldığı marksizmi iyice bırakmış bulunan Kautsky’nin de içlerinde bulunduğu) bir kısım burjuva yazarları, sermaye enternasyonalizasyonunun en belirgin ifadesi olan uluslar arası kartellerin, kapitalist rejim içinde yaşayan halklar arasında barış umudu doğurduğu kanısındaydılar. *Teorik açıdan alınırsa, bu görüş tamamen saçmadır* (abç); pratikte ise en kötü cinsten bir oportünizmin hiç de dürüst olmayan bir savunma biçimi ve bir bilgiçilik anlamına gelmektedir. Uluslararası karteller, kapitalist tekellerin günümüzde hangi noktaya dek gelişme gösterdiğini, kapitalist gruplar arasındaki savaşım konusunun ne olduğunu göstermektedir. Bu son nokta çok önemlidir; yalnız bununla bile olayların ekonomik ve tarihsel anlamını çözebiliriz; çünkü savaşımın *biçimleri* değişebilir, nitekim özel ve geçici nedenlere bağlı olarak değişmektedir de; ama savaşımın *özü*, onun sınıfsal *içeriği*, sınıflar var oldukça değişmez. Günümüzdeki ekonomik savaşımın (dünyanın paylaşılması) içeriğinin gizlenmesi ve bu savaşımın bazan bu, bazen şu noktasına dikkatin çekilmesi, teorik gelişmeleriyle Kautsky’nin de sonunda katıldığı (bu konuya ileride döneceğiz) Alman burjuvazisinin çıkarına olmaktadır elbet. Kuşkusuz, yalnız Alman burjuvazisi değil, bütün burjuvazi söz konusudur burada. Kapitalistler dünyayı paylaşıyorlarsa, bunu, kendilerinde bulunan hain duygulardan ötürü değil, ulaştıkları yoğunlaşma düzeyi, kar sağlamak için kendilerini bu yola başvurma zorunda bıraktığından yapıyorlar. Ve dünyayı, mevcut “sermayeler,” “güçleri” oranında paylaşıyorlar, çünkü kapitalizmin ve meta üretim sisteminin var olduğu bir ortamda başka bir paylaşma biçimi sözkonusu olamaz” Lenin (Tarihsiz, ss. 84-85).

Lenin’in görüşü, kapitalist gruplar arasında bir “savaşım” olduğu ve olacağı biçimindedir. Ama bunun biçimlerinin değişebileceğini de kabul etmektedir. Bu nedenle de ultra-emperyalizm tezinin öne sürdüğü kapitalist gruplar arası bir sürekli anlaşmayı ve buna bağlı bir barış çağını, *saçma* bulmaktadır. Görüşünün teorik dayanağını ise, kapitalizmin doğasında ve meta üretim sisteminde bulmaktadır. Yalnız bu son teorik dayanak onda geliştirilmemiş olarak durmaktadır. Buharin’in ultra-emperyalizm konusuyla ilgili görüşü ise daha ılımlı ve “dengeli”dir:

“Sorunun yararlarını analiz etmeye çalışalım. Ekonomi bilimi açısından ele alındığında, mesele şu şekilde ortaya konmalıdır. Kapitalist devlet tröstlerinin anlaşmaları (birleşmeleri) nasıl sağlanabilir. Bildiğimiz gibi emperyalizm, bu kapitalist devlet tröstleri arasındaki rekabetten başka bir şey değildir. Bu rekabet bir kez ortadan kalktığı zaman, emperyalizm politikasının temeli de ortadan kalkacaktır. Ve birçok “ulusal” grup arasında bölüşülmüş olan sermaye, dünya proleteryanının karşı durduğu evrensel bir dünya tröstüne, tek bir dünya örgütüne dönüşür.

Soyutlamayla ele alırsak, teorik yönden böyle bir tröst bütünüyle düşünülebilir (abç). Çünkü genel olarak söyleyecek olursak, kartelleşme sürecinin ekonomik sınırı yoktur. Bizce Hilferding Finanzkapital’de şunları derken tamamıyla haklıydı:

“Mesele, kartelleşmenin sınırlarının nerede biteceği konusunda ortaya çıkar. Bu meseleyi kartelleşmenin mutlak bir sınırının olmadığı şeklinde cevaplayabiliriz. Aksine, devamlı artan bir kartelleşme eğilimini gözlemleyebiliriz. Bağımsız sanayiler kartelleşmiş olanlara giderek bağımlı hale geliyor ve sonuçta onlara katılıyor. Bu sürecin sonunda, evrensel bir kartel ortaya çıkmalıdır. Tüm kapitalist üretim, bilinçli bir şekilde, tüm alanlarda üretim hacmini belirleyen tek bir merkez tarafından düzenlenir...Bu antagonist biçimde bilinçli olarak düzenlenmiş toplum olur. Bununla beraber bu antagonizm bölüşüm antagonizmidir...Böylesi evrensel bir karteli yaratma eğilimi ve

bununla birlikte, merkezi bir bankayı kurma eğilimi ve bunların her ikisinin de birleşmesiyle finans kapitalin büyük bir yoğunlaşmış gücü gelişir.”

Bununla beraber, bu soyut ekonomik ihtimal hiçbir şekilde bunun fiili ihtimalini ifade etmez. Hilferding başka bir yerde yine şöyle derken de tamamıyla haklıdır:

“*Ekonomik olarak tüm üretimi yönetecek ve böylece krizleri ortadan kaldıracak evrensel bir kartel mümkündür; sosyal ve politik olarak böyle bir durumun gerçekleşmesi mümkün olmasa da ekonomik olarak mümkündür. Mümkün olan son sınıra gelmiş çıkar antagonizmaları zorunlu olarak çöküşünü ortaya çıkaracaktır.*”

Bununla beraber gerçekte sosyo-politik etkenler bu evrensel tröstün formasyonunu kabullenmeyecektir(abç).” (Buharin, 2005, ss. 148-149).

Buharin, sermayenin evrensel bir tröst haline gelmesini engelleyecek olan unsurlar arasında, dünya pazarındaki konumların nispi eşitliğinin sağlanamayacak olmasını ve buna bağlı olarak aralarında bir ekonomik eşitlik ile aynı iktisat politikalarının uygulanamayacağını saymaktadır (Buharin, 2005, ss. 149-150). Üstelik evrensel tröst için gerekli olan ekonomik eşitliğin yalnızca geçerli durum için değil, gelecek için de tasarlanan planlar bakımından ve dinamik bakımdan da geçerli olması gerektiğini söylemektedir: “Eşitlik meselesi sadece istatistiksel olarak değil fakat aynı zamanda esasen dinamik olarak düşünülmelidir. Burjuvazinin “ulusal” grupları planlarını sadece “olanın” değil fakat aynı zamanda muhtemelen “ne” olacağını üzerine kurarlar. Bir süre sonra belli bir grubun diğerinden üstün olmasını sağlayacak her gelişme ihtimalini hesaba katarlar. Bugün bu grubun rakibiyle ekonomik ve politik açıdan eşit olduğu kabul edilse bile. Bu durum dengesizliği daha da ciddi hale getirmektedir.” (Buharin, 2005, s. 151). Fakat sonra, Buharin (2005, s. 151), “Tabii ki uluslararasılaşma eğilimi, “son analizde” zafer kazanacaktır ama bu ancak kapitalist devlet tröstleri arasında kıyasıya bir mücadele döneminden sonra gerçekleşecektir.” demektedir. Bu sürecin bir dizi savaş yoluyla gerçekleşeceği kanısındadır. Fakat sonra merkezileşme eğiliminin sosyo-politik eğilimlerle çatışma içinde olduğundan, mantıksal sonucuna ulaşamayacağı ve çökeceğini “ve sonuca yeni, sadeleşmiş kapitalist olmayan biçimle ulaş(acağını)” ve Kautsky’nin teorisinin hiçbir şekilde gerçekleşmeyeceğini ileri sürmektedir (Buharin, 2005, ss. 154-155).²⁸ Buharin, konuyla ilgili son sözlerini şu şekilde dile getirmektedir: “Tutarlı bir Marksist için, tüm kapitalist gelişme, kapitalizmin çelişkilerinin giderek genişleyen bir ölçekte sürekli yeniden üretilmesi sürecinden başka bir şey değildir. Kapitalist bir ekonomi biçimiyle, dünya ekonomisi gelecekte içerisindeki gizli uyum eksikliğinin üstesinden gelemeyecektir. Aksine, bu uyum eksikliği giderek genişleyen ölçekte yeniden üretilmeye devam edecektir. Bu çelişkiler gerçekte sosyal organizmanın bir başka üretim yapısında – ekonomik faaliyetlerin iyi bir şekilde planlandığı sosyalist örgütler yoluyla – uyumlu hale getirilir” (Buharin, 2005, s. 155).

Buharin ve alıntı yaparak fikrine katıldığını ifade ettiği Hilferding ise yalnızca “ekonomik” bakış açısından, tıpkı Kautsky gibi bir ultra-emperyalizmin veya bir evrensel tröstün kurulabileceği düşüncesindedirler. Ancak hem Buharin hem de Hilferding, bu sürecin sosyopolitik nedenlerle gerçekleşmeyeceğini de öne sürmektedirler. Hilferding, bu tür bir sürecin bölüşüme ilişkin bir antagonizma nedeniyle çökeceğini de ileri sürmektedir. Ama bir “saf ekonomik bakımdan” her üçü de (Kautsky, Hilferding ve Buharin) “teorik bir ihtimal” olarak bir ultra-emperyalizmin veya bir dünya kartelinin kurulabileceğini kabul etmekte aynı düşüncededirler. Bu ise Lenin’in teorik bakımdan, “kapitalizmde ve meta üretim sisteminde” böyle bir şeyin “saçma” olduğu görüşüyle, fakat geliştirmedeği görüşüyle, karşıtlık içindedir.

4. Kapitalist sistemde rekabet ve çatışmanın niteliği²⁹

4.1 Sermayenin niteliği

²⁸ Şüphesiz, Buharin, Kautsky’nin “barışçıl emperyalizm” tezini reddetmekte, tam aksine sürecin savaşlarla ilerleyeceğini düşünmektedir.

²⁹ Bu altbölümde, Doğru (2009)’da yer alan “Piyasa ve Güç İlişkileri” kısmından yararlanılmıştır.

Değer yasası veya emek değer yasası kapitalizmin özünü ifade eder. Bu yasanın işaret ettiği olgu “mücadele için üretimin” giderek sistemin kurucu ilkesi olan “genelleştirilmiş meta üretimi” olarak kapitalizme yol açması uzun, çalkantılı, sancılı bir tarihsel süreci gerektirmiştir. Bu süreçte, burjuvazi ve işçi sınıfı oluşmuş, ulus-devletler bu süreçle eş-evrim (co-evolution) içinde meydana gelmiştir. Değer yasasının Sweezy’in (1962, 23-55) ifade ettiği üzere ikili bir yapısı vardır; niteliksel değer yasası sermaye-emek ilişkisini ifade ederken, niceliksel değer yasası metaların mübadelesindeki niceliksel oranın belirlenimini ifade eder. Bu yanıyla, değer yasası, en önemlisi emek-gücünün kendisinin de meta haline gelmesini, sermaye – ücretli emek ilişkisinin kuruluşunu ifade eder, bir yanıyla da metanın üretilmesi sırasında sarf edilen toplumsal bakımdan gerekli emek niceliğine göre metaların mübadelesindeki nicelikleri belirler. Değer yasasına göre, üretim alanında emek-sermaye ilişkisinin çekirdeğinde doğan değer (ve artık değer) dolaşım alanında (piyasada) değişim değeri olarak diğer metalarla/değerlerle oransal ilişki olarak ifadesini bulur.

Öyleyse, değer yasası, birincisi emek-sermaye ilişkisini ve ikincisi meta mübadelesindeki alıcı ve satıcı ilişkisini ve bunun önemli bir kısmını oluşturan kapitalist-kapitalist ilişkisini ifade eder.³⁰ Marx’ın dünyasında, kapitalist dünya bu nedenle üretim alanında üretim ilişkisinin temel tarafları olarak sermaye-emek varken, dolaşım alanında sermayeler ve emekler bulunur.³¹ Marx’ın ifade ettiği üzere kapitalizmde iki temel sınıf, bir ilişki ile, üretim ilişkisi ile, birbirini var eden iki sınıf esasında bir soyutlama olarak var olurlar. Evrensel sermaye, yani tek sermaye değer yasası nedeniyle olanaksızdır. Ve sermaye ancak sermayeler halinde var olabilir. Yine Marx’ın yaklaşımında, bu nedenle sermayeler arası rekabet, kâr dürtüsünün şiddetiyle – ki bu sermayenin var olma dürtüsüdür - kaçınılmazdır; o, ancak rekabet ile var olabilir. Sermayelerin, evrensel sermayeye yakınsaması ancak ve ancak kendisi-için-sınıf konumu edindiği emeğe karşı topyekûn mücadele sırasında olabilir.³²

Diğer taraftan Marx için rekabet, hem kapitalizmin varoluş tarzı olarak hem de düzenleyici ilkesi olarak işlev üstlenir. Burada Marx, Smith ile paraleldir.³³ Rekabet, feodal ve lonca düzenlemelerinden kurtularak kapitalist toplumun kurulmasının bir gereği olmakta ama aynı zamanda “...sermayenin başka bir sermaye olarak kendi kendisiyle ilişkisi, yani sermaye olarak sermayenin reel davranışdır” (Marx, 2003, ss. 129-130). Değer yasasının mantıksal uzantısı olarak artı-değer elde etme tutkusu ile hareket eden, ilk hareket ettiricisi, *primum mobile*, bu olan kapitalist açısından rekabet rakip kapitalistlere karşı pek çok yöntem ile ama esas olarak metaların maliyetini düşürmek için yeniliklere başvurmak başta olmak üzere zorunlu bir dürtüye sahiptir.³⁴ Rekabetin kapitalist sistemdeki özsel zorunluluğu ile birlikte, Marx rekabetin şiddetinin ekonomik konjonktürün hangi evresinde bulunduğuna göre değişeceğini ve refah dönemleri dışında, kapitalistler arasında pazarların paylaşılması için çok şiddetli bir mücadele olacağını belirtmektedir (Marx, 2000, s. 432). Refah dönemlerinde kapitalistler arasındaki

³⁰ Buna benzer bir değerlendirme, Callinicos (2009)’da bulunmaktadır. Callinicos da emperyalizm ve küresel ekonomik düzeni “ kapitalist rekabet” dinamiği açısından incelemekte, sermayenin ilişkiselliğinin birbirine bağlı iki boyutunu, ücretli emek-sermaye arasındaki sömürü ilişkisinin ve bireysel sermayeler arasındaki rekabetçi ilişkinin oluşturduğunu söylemektedir (2009, s. 12). Callinicos, emperyalizm dönemlerini 1) 1870-1945 klasik emperyalizm, 2) 1945-1991 süper güç emperyalizmi, 3) 1991’den bugüne Soğuk Savaş sonrası emperyalizmi olarak sınıflandırırken farklı türde emperyalizmlerle bunlara karşılık gelen kapitalizmlerden söz etmektedir. Callinicos, kapitalist rekabeti, ekonomik rekabet ve jeopolitik rekabet olarak iki ayrı sütuna yerleştirmekte, 1945-1991’de yaşanan ABD-SSCB rekabetini, SSCB’yi “devlet kapitalizmi” sayarak jeopolitik temelli bir rekabet olarak değerlendirmektedir. Bu, çalışmasının değerine gölge düşüren bir hipotez olmaktadır. 1945-1991 veya Doğru (2011)’e göre 1946-1986, *Çok Kısa 20.Yüzyıl*, kapitalistler arası bir rekabetten önce sermaye-emek arasında, iki ayrı sistemde cisimleşmiş şiddetli bir sınıf mücadelesi yüzyılıydı.

³¹ Marx’a göre (2003, s. 131), işçilerin kendi aralarındaki rekabeti de söz konusudur ve bu da sermayelerin rekabetinin ancak başka bir biçimdir.

³² “Sermayenin asıl niteliğini kavramadan, rekabetin bilimsel bir tahlilinin yapılması olanaksızdır” Marx (1997, s. 307).

³³ Mesela Marx (1997, s. 156), rekabetin toplumsal sermayeyi çeşitli üretim dalları arasında yaptığı taksimatın, toplumsal sermayenin ortalama kâr oranını eşitleme eğilimini yaratmakta olduğunu ileri sürmektedir.

³⁴ Shaikh (2016), kapitalist rekabetin zorunluluğunu ve niteliğini, hem Ortodoks iktisada hem de “tekelci kapitalizm” tezlerine karşı vurgulamaktadır. Tekellerin varlığı ve büyüklüğü, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması eğilimleri rekabeti ortadan kaldırmamakta aksine şiddetlendirmektedir.

“kardeşlik havası”, bunalım ile birlikte “düşman kardeşler” ilişkisine dönüşecektir (Marx, 1997, s. 224).

Marx, kâr oranlarını eşitleme eğilimi bakımından bir işlev üstlenen rekabet ile kâr oranı arasındaki ilişkinin, çift yönlü olmakla beraber sürecin esas olarak kâr oranındaki düşüşün rekabeti şiddetlendirmesi biçiminde gerçekleşeceğini öngörür.³⁵

Sermaye birikimi, artı-değerin sermaye olarak kullanılması, sermayenin yoğunlaşması ve giderek sermayenin merkezileşmesi yönünde bir eğilim yaratır. Sermayenin birikmesi ve yoğunlaşması, birincisi toplumsal servetin artış derecesiyle ve ikincisi rekabet halindeki birçok kapitalist arasındaki bölünmeden dolayı sınırlanır (Marx, 1997, s. 596)

O halde, Marx'ın kapitalistler arasındaki rekabetin doğası üzerine, aktarılan görüşlerine ilave olarak ve daha açıkçası, özellikle sermaye üzerine yazdığı *Grundriss'e* de şu görüşlerine yer verilerek söz konusu düşüncelerini daha net olarak ifade ettiği cümlelerle tamamlamak uygun olacaktır: “Bütün bunlara karşı o (*sermaye, MKD*), üretken güçlerin gelişmesini, gereksinimlerin genişlemesini, üretimin çok yanlı olmasını, doğal ve zihinsel güçlerin üretiminin çeşitliliğini ve işletilmesini ve değişimini frenleyen bütün engelleri ortadan kaldıran yıkıcı ve sürekli kökünden değiştiricisidir.” (Marx, 1999, s. 310). Sermayenin bu yayılcı ve dönüştürücü rolüne ilişkin bu görüşlerden sonra, “Ama sermayenin bu tip her sınırı bir engel olarak koyması ve dolayısıyla *düşünsel* tarzda bunu aşmış olması, bunu *gerçek olarak* aştığı sonucuna götürmez ve böyle her engel onun belirlenimine aykırı düştüğü için, sürekli aşılın, ama gene sürekli olarak konulan çelişkiler içinde sermayenin üretimi devam eder. Dahası var. Durmadan ardından koştuğu evrensellik, sermayenin kendi doğasında sınırlarını bulur, bu sınırlar sermayenin gelişmesinin belli bir evresinde sermayenin kendisini ve bu yüzden de bizzat sermaye yoluyla onun kendisinin ortadan kaldırılması yönünde çabalar.” (Marx, 1999, s. 311). Marx, sermayenin sınırının kendi doğası olduğunu ileri sürmektedir. Hemen ileride, “Kavram bakımından *rekabet, sermayenin içsel doğasından* başka bir şey değildir, onun temel belirlenimidir, birçok sermayenin birbiriyle olan karşılıklı etkisi olarak ortaya çıkar, ve gerçekleşir, dışsal zorunluluk olarak içsel eğilimdir. Sermayenin varlığı, ancak birçok sermayenin varlığıyla olabilir, dolayısıyla onun kendi belirlenimi bu sermayelerin birbiri üzerindeki karşılıklı etkisi olarak ortaya çıkar.” demektedir (Marx, 1999, s. 314). Bu cümlede Marx'ın çok açık bir biçimde, kendisinin italik olarak yazdığı kelimelerin bir araya getirilmesiyle, “*Rekabet, sermayenin doğasıdır*” fikri ortaya çıkmaktadır. Sermaye, ancak, rekabet ile var olabilir. Bunun dayanağını ise o, “değer teorisinde” bulmaktadır, biraz sonra, eserinin ilerleyen sayfalarında yer alan bir dipnotta:

“Değer sermayenin temelini meydana getirdiği, dolayısıyla ancak bir karşı-değere karşı değişim yoluyla zorunlu olarak varolduğu için, zorunlu olarak sermaye kendi kendini iter. Bundan dolayı karşısında başka sermayelerin olmadığı *evrensel bir sermaye*, bu sermayelerle değişim yapamıyorsa – şimdiki görüş açısından karşısında ücretli emekten ya da kendi kendisinden başka bir şey yoktur - bir anlamsızlıktır. Sermayelerin birbirinden kaçması, gerçekleşmiş değişim-değeri olarak sermayede vardır.” (Marx, 1999, s. 321).

Bu teorik yaklaşım, sorunu, “evrensel sermayenin varlığını”, Lenin'in “saçma” ve Marx'ın “anlamsız” bulmakta ortak olduğu bir sonuca götürmektedir.

4.2 Kapitalist devletin niteliği

Kapitalist devlet tartışmalarının eski bir tarihi bulunmaktadır. Kabaca, refah devleti döneminde (1945-1980) kapitalist devletlerin niteliği üzerine Miliband-Poulantzas arasında başlayan tartışma, özellikle neoliberal küreselleşme döneminde de (1980-) kapitalist devletin değişen yapısı dikkate alınarak sürmüştür. Devlet türetme yaklaşımı, sermaye birikim mantığı, sınıf mücadelesi mantığı, düzenleme yaklaşımı vb. olarak tartışma boyutlanmıştır. Bu konudaki çok geniş külliyatın sergilenmesi bu çalışma için

³⁵ “...kâr oranında bir düşme, kapitalistler arasında bir rekabet savaşımına yol açar, yoksa bunun tersi olmaz” Marx, (1997, s. 224)

olanaksızdır. Bu nedenle kapitalist devletin özellikle neoliberal küreselleşme döneminde sergilediği dönüşüm üzerinde durulacaktır.

Marx (2000, ss. 539-540) en genel ifadesi ile devleti üretim ilişkileri zemininde tanımlamıştı:

“Bütün toplumsal yapının en içteki sırrını, gizli temelini ve onunla beraber egemenlik ve bağımlılık ilişkisinin politik biçimini, kısacası, bunun özgül devlet biçimini ortaya koyan, her zaman, üretim araçlarının sahiplerinin dolaysız üreticilerle dolaysız ilişkisidir- (Bu ilişki, her zaman, doğal olarak emek ve bu nedenle onun toplumsal üretkenliğindeki belirli bir aşamaya karşılık gelir.

Bu, aynı ekonomik temel [varlığını] - onun temel koşulları bakımından aynı olan ekonomik temel [varlığını] - sadece ampirik olarak veri durumların çözümlenmesi ile anlaşılabilir olan, görünüşte sayısız varyasyon ve derecelenme gösteren sayısız farklı ampirik durumlar, doğal çevre, ırksal ilişkiler, dışsal tarihsel etkiler vb. nedeniyle, engellemez.”

Öyleyse, kapitalist devletin özü, onun üstünde yer aldığı özgül üretim ilişkisinde yatar. Bunu ise yukarıda, sermaye üzerindeki düşüncelerden çıkarabiliyoruz. Kapitalist devlet, 1) emek-sermaye ilişkisinin, yani sermaye ilişkisinin üzerinde yer alır ve bu ilişkinin sürmesinin koşullarını sağlar 2) sermaye-sermaye ilişkisini düzenler. Ve daha önemlisi, sermaye-emek ve sermaye –sermaye ilişkisinin belirlenimlerine tabidir.

Sermayenin değerlendirilmesi, sermaye birikimi, sermaye ilişkisinin de yeniden üretimidir. Sermaye ilişkisi aynı zamanda sınıf ilişkisidir (sınıf mücadelesi) ve sınıf içi rekabeti (sermayeler arası rekabeti) de gerektirir. Bu nedenle, kapitalist devlete yalnızca sermaye birikiminin mantığıyla bakmak ile sınıf mücadelesinin alanı olarak bakmak, bir aynanın iki yüzü gibidir. Devlet egemen sınıf olarak sermayenin belirlenimlerine ve emeğin müdahale/mücadele gücüne bağlı olarak tabidir. Diğer taraftan sermaye, ancak sermayeler olarak var olabildiği için, devlet aynı zamanda sermayelerin rekabetini de düzenler ve o rekabete tabi bir alan olur.

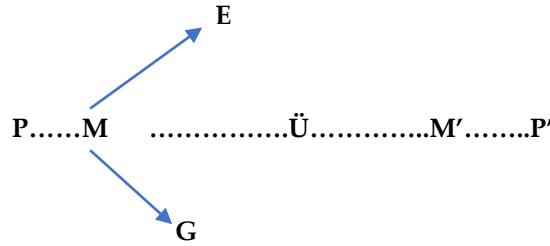
Büyük sermaye ile devleti birbirine yaklaştıran temel yapısal belirleyici, onların “güç ölçekleri” ile “zaman ufukları” arasındaki örtüşmedir; diğer bir yapısal bağ ise devletler arası rekabet arenası da olan uluslararası ilişkilerde, sermayenin gücünün her devlet için kendi gücünün bir parçası olarak görünmesidir – kendisinde ekonomik gücün cisimleştiği sermaye birikim süreci, devletler arası rekabet arenasında devletlerin gücünün bir parçası olarak algılanır. (Doğru, 2015, s. 85). Bu nedenle, küreselleşme çağında, sermayenin dünya ölçeğinde birikim çevrimine katılması, o sermayenin belli bir teritoryalitede egemen ulus-devlet ile arasında bir çelişki doğmasından öte, daha çok, o devletin küresel arenaya uzanması olarak görülmelidir- şirketlerin küreselleşmesi devletleri de küreselleştirir. Sermaye – devlet kompleksi, çelişkileri barındırır – çünkü rekabet eden sermayelerin mücadelesi devlete yansır (emek güçlüyse o da mücadeleye dâhil olur). Bir zamanlar Cox (1981)’de devlet/toplum kompleksinden söz etmişti, ancak emeğin zayıflatıldığı neoliberal küreselleşme çağında artık “devlet/sermaye kompleksinden” söz edilebileceği daha önce öne sürülmüştü (Doğru, 2018).

4.3 Küresel Politik Ekonomi³⁶

Küresel ölçekte gerçekleşen sermaye birikimi ile uluslararası ilişkileri/emperyalizmi birbiriyle ilişkilendirmek, Hobson ve Luxemburg’da eksik tüketim teorileri olarak var olurken (emperyalizmin doğuşunu üretilmiş metalara pazar arayışı olarak değerlendirmek), Lenin’in analizinde sermaye ihracı da çözümlenmeye dahil olmuş, Buharin’de ise bir bütün olarak sermaye birikim çevriminin gerekleri ön plana çıkmıştır.

³⁶Küresel Politik Ekonomi (KPE) ile Uluslararası Politik Ekonomi (UPE) disiplinleri birbirinin yerine de kullanılabilen, ancak KPE genelde Uluslararası İlişkilerin bir alt alanı (sub-field) olarak görülürken, KPE disiplinler ötesi bir çaba olarak görenler tarafından Uluslararası İlişkilerden çok politik ekonomiye yakın sayılır (Palan, 2000, s. 1). Uluslararası İlişkiler disiplini gelenekleri de ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. ABD’de siyaset bilimiyle, İngiltere’de ise sadece siyaset bilimiyle değil, aynı zamanda özellikle tarih, uluslararası hukuk, siyaset felsefesi ve sosyolojiyle bağlantılı ve Almanya’da önceleri tarih, 1945’ten sonra ise katı bir siyaset bilimi anlayışıyla ele alınmıştır (Waever 1999’dan aktaran Aydınlı vd. 2009). Aynı kaynağa göre, Uluslararası İlişkiler disiplini Fransa’da ise sosyoloji, felsefe ve antropoloji temelinde kurumuştur.

Yukarıda, sermaye birikim çevriminin özellikle “üretim” aşamasının küreselleşmesini ulusötesi kapitalist sınıf oluşumunun temel belirleyicisi sayan yaklaşımlar sergilenmişti. Böylelikle küresel düzeyde, bağ-ilişki artmış, diğer bir deyişle “toplumsallaşma” yoğunlaşmıştı. Bununla birlikte, bu bağın yarattığı etkileşimin esas olarak “uyum” olduğu varsayımı gizlice yapılmaktadır. Bağ-ilişki artışı, toplumsallaşma, etkileşimin arttığı anlamına gelmektedir ama etkileşimin “rekabet” olarak artması anlamına da gelebileceği göz ardı edilebilmektedir.

Küresel ölçekte gerçekleşen bir sermaye birikim çevriminde, sermayeler arasında, para sermaye (P) ile emekgücü (E) ve girdi (G) satın almak için rekabet; üretim (Ü) yeri ve süreci için rekabet; üretilen metanın (M') satışı için rekabet söz konusudur. Benzer bir süreç analizi, para-sermaye ve meta sermaye çevrimleri için de yapılabilir. Böylelikle, 1970'lerde Batı Almanya'da ortaya çıkan Kapital'den devlet türetme yaklaşımına benzer biçimde, Kapital'den emperyalizmin türetilmesi, bir hipotez olarak ileri sürülebilir. O zaman, değer yasası, sınıflar arası mücadele, sermaye birikim çevrimi, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi, bunların sonucu olarak kapitalist rekabet (sınıf içi mücadele), Kapital'den emperyalizm teorisi için bir temel sunabilecek kavram ve süreçler olmaktadır. Ulus devletler sisteminin jeopolitik belirleyicilikleri ise *bu zemin üzerinde* çözümlemeye yer almalıdır.

Kapitalizmin yaklaşık beş yüzyıllık tarihinde, uzun birikim dalgaları, Kondratieff dalgaları üzerine geniş bir literatür bulunmaktadır.³⁷ Bu bir yana, kapitalizmin büyük salınımlar sergilediğini öne sürmek makuldür. Küresel ölçekte sermaye birikiminin genişleme evresi ile büyük depresyonlar birbirini izlemekte, dünya savaşları da süreci kesintiye uğratan diğer bir olay olmaktadır. Bu bağlamda, küresel ekonomi politikte, iki temel akım olan realizm ve liberalizm, küresel ölçekteki sermaye birikiminin evreleri ve buna karşılık gelen hegemonya çevrimlerinin aşamalarına göre ağırlık kazanabilen doktrinler olmaktadır.³⁸ Realizmin doğuşu ulus devletlerin doğuşu, buna bağlı olarak sanayileşme politikaları ve yine bunun gereği olarak korumacı-müdahaleci devlet politikası olurken (özellikle “geriden gelen devletlerde”), liberalizm ekonominin genişleme ve üretim fazlasına mahreç arama çabaları ile ilgili (özellikle “ilerden gidenlerde” – hegemon devletin doktrini) olmaktadır. Böylelikle realizm ve liberalizm, farklı devlet/sermaye komplekslerinin farklı dönemlerindeki çıkar/ihtiyaç /taleplerini, kısaca “dünyalarını” yansıtmaktadır. Doğru (2009)'da belirtildiği üzere, kapitalist devletler arasındaki rekabetin yoğunlaştığı dönemlerde, büyük ekonomik krizlerde, savaş yıllarında ve sosyalist ülkelerle çatışmacı ilişkilerde temel doktrin, realizm olarak ortaya çıkmıştır. Bunun aksine, hegemonik devletin kurduğu düzen sürerken, kapitalizmin, şüphesiz çelişkili ve hiyerarşik olsa da bütünleşmesinin hızı ve yoğunluğunun arttığı küreselleşme dönemlerinde ve bir refah döneminde, liberalizmin öne çıktığı hemen göze çarpmaktadır. Dolayısıyla, en genel anlamıyla, birisi savaşa diğeri barışa uygun doktrinler olmaktadır; birisi krize diğeri refaha uygun stratejiler olmaktadır. Bu bakımdan, realizmin, kapitalizmin gerçeğini, kısmi olsa da kavradığı ve

³⁷Sermaye birikim çevrimlerinin, kâr oranlarındaki uzun dönemli eğilimler çerçevesinde yakın bir zamanda analizine Shaikh (2016)'da rastlanmaktadır. Yine Arrighi (2000) kapitalizmin uzun dönemli çevrimlerini hegemonya çevrimleri/geçişleri ile ilişkilendirmektedir.

³⁸Bu konuda daha ayrıntılı bir inceleme Doğru (2009)'da bulunabilir.

liberalizmin, kapitalizmin kısmi olan ütopyasını yansıttığı öne sürülebilir. Realizm, gerçeğin sınırlı bir açıklaması ve liberalizm ütopyanın sınırlı bir sergilenişi olmaktadır.³⁹ Kapitalizmin, çatışmasız-rekabetsiz-devletsiz transnasyonel bir çağa geçtiği düşüncesi, söz konusu düşüncenin maddi bağlamının da bir ölçüde destekleyebildiği, son tahlilde liberal bir ütopya veya bazen sol kanat bir distopya sayılmalıdır.

5. Sonuç

1.Küreselleşme döneminde “ultra-emperyalizm” ve 2.Küreselleşme döneminde “transnasyonel kapitalist sınıf” olarak ortaya çıkan görüşlerin ve bunlara yönelik tartışmaların, *aynı teorik bağlamda* - sermayenin var oluş tarzının doğası olarak - incelenebileceğine işaret etmeyi amaçlayan makale böylelikle sona ermektedir. Bu tartışmaların, küreselleşmenin veya emperyalizmin ortaya çıkışıyla yakından ilgisi bulunmaktadır. Özellikle, dev şirketlerin ve özellikle de “finansallaşmanın” artışı ile karakterize olan bu süreç, ilgili dönemin bazı yazarlarını, bu eğilimin mantıksal sonucunun “bir evrensel sermaye” olarak ortaya çıkabileceğine götürmüştür. Ancak hem tarihsel hem de teorik kanıtlar bu düşüncenin geçerliliğinin “sınırlı” ve “geçici” olabileceğine işaret etmektedir. “Evrensel sermaye”, sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşması eğilimine karşın, tarihsel ve teorik kanıtların gösterdiği üzere olanaksız sayılmalıdır. Eğer, her şeye karşın, “bir dünya örgütü” olacak biçimde tekelleşmiş bir “sermaye” oluşacak olursa, bunun teorik olarak “sermaye” olamayacağı ve ortaya çıkan üretim tarzına da “kapitalizm” denemeyeceği açık olmalıdır (Doğru, 2009, s. 404).

Tek bir dünya devleti ise “evrensel sermayenin” mümkün olamayacağı kapitalist bir dünyada, olanaksız sayılmalıdır (Doğru, 2009, s. 404).

Bu zamanlara, bir şairin (Tunç, 2010)⁴⁰ dediği gibi “Melez Zamanlar”a, liberal çağdan realist/merkantilist/milliyetçi bir çağa geçilirken büyük savaşlar ile “Büyük İnsanlık” kendi ile tüm dünyayı yok etmenin eşiğinde mi yoksa insanlık çok daha yaratıcı bir çözüm ile yeni bir uygarlık mı kurabilecek mi? Marx ve Engels (2003), sanayi devriminin konsolidasyonunun ortasında, devrimler çağında, liberalizmin egemen olduğu bir çağda, feodalizmin partikülarist doğasından kapitalizmin globalist doğasına geçerken, “Kati olan her şey buharlaşıyor” demişlerdi. Ama şimdilerde, yeniden “Buharlaşan her şey katılıyor” denebilir (Doğru, 2019).⁴¹

2008 Büyük Depresyonu⁴² veya Uzun Depresyon/Uzun Gerileme olarak nitelenen krizin atlatılamaması dünya kapitalist sisteminin en büyük iki ekonomisi arasında yaşanan ABD-Çin ticaret savaşları (ABD’nin aynı zamanda NAFTA, AB ve Kanada ile ticari çekişmelere, realistik bir stratejiye yönelmesi, bunun aksine yeni hegemon aday Çin’in küresel serbest ticareti ve ekonomiyi savunması), İngiltere’nin Brexit süreci ile AB’den ayrılması, dünyanın klasik büyük güç mücadelelerinin cephelelerine ayrışması, Rusya-Ukrayna savaşının gösterdiği gibi, liberal düzenin çatırdadığı bir deglobalizasyon süreci söz konusudur (Doğru, 2019). Biyolojik, kimyasal, dijital savaş ve nükleer savaş kamusal gündemdedir; dünya hızla siyasi-ekonomik-askeri bir cepheleşmeye yönelmekte ve adeta bir büyük savaşa hazırlanmaktadır.⁴³ İlgili çekici biçimde, ABD’de Trump ile başlayan sanayi politikası Biden yönetiminde de hız kazanarak sürmektedir. Roberts’ın (2023) aktardığına göre, ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Sullivan ve Hazine Bakanı Yellen, yaptıkları önemli konuşmalarda, ticaret ve sermaye akımlarının daha fazla kontrolünü, kamu altyapı yatırımlarını, sanayi teşviklerini, beşerî sermaye ve

³⁹Doğru (2019)’da realizm (milliyetçilik) ve liberalizm arasındaki uzun salınımlar daha ayrıntılı olarak ve sanayileşme süreçleri eksen alınarak sunulmuştur.

⁴⁰ Tunç (2011), daha erken bir zamanda, “Kabus fasılasındayız” demişti.

⁴¹ “Buharlaşan Her Şey Katılıyor” ifadesini Üşür (1997)’de bir makalesinde, ma’lûmât toplumu retoriğinin eleştirisi olarak kullanmıştı. Dünya, piyasanın değil devletin, barışın değil savaşın, işbirliğinin değil çatışmanın, özgürlük söyleminin değil güvenlik söyleminin, transnasyonalizmin değil nasyonalizmin, Lockean değil Hobbesian, ekonominin değil siyasetin, iyimserliğin değil kötümserliğin egemen olduğu bir döneme geçiş sürecindedir (Doğru, 2009 ve 2019).

⁴² Savran (2013), 1873-1896 ve 1929-1939’daki büyük depresyonlardan sonra, 2008’de patlak veren krizi 3.Büyük Depresyon olarak nitelemektedir.

⁴³ Küreselleşme sürecinin zirvelerinde Martin Van Creveld (1999), artık devletlerin savaş yapma kapasitesinde nükleer silahlar nedeniyle azalma olduğundan söz ederek devletlerin gerileyişinden söz ediyordu.

Ar&Ge ve çevreyi gözetken yatırımlara dayalı bir sanayi stratejisini öngörmektedirler. Roberts, borç yükü ve kârlılık sorunları nedeniyle, ABD'nin hegemonyasının restore edilmesine yönelik bu girişimin başarılı olabileceğinden şüphe duymaktadır.⁴⁴ Nihayet, *Financial Times* gazetesinden Wolf (2022), son iki yüzyılın küreselleşmeden-deglobalizasyona işaret eden veriler ışığında, 1914-1945 arası dönemde yaşanan deglobalizasyona benzer bir riskin var olduğundan söz etmekte, dünya ticaretinin dünya gelirine oranının 2008 finansal krizi ve Covid-19 pandemisinin etkisiyle gerilediğine dikkat çekmektedir. Wolf, iklim değişikliği ve gelir eşitsizliğiyle beraber, küreselleşmeye yönelik en büyük tehdit olarak artan jeopolitik gerilimi görmektedir. Wolf, bu zamanlarda artan büyük güçler arasındaki ihtilafın sonuçlarının Soğuk Savaş dönemininkinden bile daha kötü olabileceğini söylemektedir.

Kaynakça

- Aydınlı, E. Vd. (2009). *Yöntem, Kuram ve Komplo: Türk Uluslararası İlişkiler Disiplininde Vizyon Arayışları*. Ankara: Asil Yayınevi.
- Arrighi, G. (2000). *Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Brewer, A. (1989). *Marxist Theories of Imperialism: Critical Survey*, London-New York: Routledge.
- Buharin, N. (2005). *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*. İstanbul: Bağlam.
- Brenner, R. (2002). *The Boom and The Bubble: The US in the World Economy*, London and New York: Verso
- Callinicos, A. (2009). *Imperialism and Global Political Economy*. Cambridge: Polity Press.
- Carroll, W. K. (2010). *The making of a Transnational Capitalis Class: Corporate Power in the 21st Century*, London-New York: Zed Books.
- Cox, R. N. (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millenium*, 10(2). 126-155.
- Doğru, M. K. (2009). *İktisat ve Güç*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğru, M.K. (2011). 20.Yüzyıl: Neyin yüzyılıydı ve ne kadar uzundu? *Bilsay Kuruç'a Armağan* içinde. Ed. Şahinkaya ve İltter. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları, ss. 601-635.
- Doğru, M. K. (2015). "Yeni Anlaşma" Mümkün mü: 1929 ve 2008 Krizi ? Ankara: Notabene Yayınevi.
- Doğru, F. ve Doğru, M.K. (2018a). *Modern Felsefenin Serüveni*, Adana: Karahan Yayınevi.
- Doğru, M.K. (2018b). The "Supreme Mind" Of Turkish Capitalism: The Coordination Council for The Improvement of Investment Environment (Yoikk). (Eszter Wirth, Orhan Şimşek, Şükrü Apaydın ed.) In *Economic and Management Issues in Retrospect And Prospect*, London: IJOPEC, 85-91.
- Doğru, M.K. ve Sertoğlu, K. (2018). *Sanayi 4.0: Yeni Bir Sanayi Devrimi mi? Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları: İşıya Üşür'e Armağan*. (Ed. Mesut Sert ve Ahmet Arif Eren), ss.137-164. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Doğru, M.K. (2019). *Dünyada ve Türkiye'de Sanayileşme Süreçleri Üzerine Değimler*. 20. Ulusal İktisat Sempozyumu. 17-18 Kasım 2019 Adana: Türkiye Ekonomi Kurumu
- Gowan, P. (1999). *The Global Gamble: Washington's Faustian Bid for World Dominance*. London and New York: Verso.
- Hirst, P. ; Thompson, G., Browley, S. (2009). *Globalization in Question*. Cambridge: Polity.
- Kautsky, K. (1970). Ultra-imperialism. *New Left Review*, 59, Jan./Feb.
- Lapavitsas, C. (2019). *Üretmeden Kar Etmek*. İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Lenin, V.I. (Tarihsiz). *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. Ankara: Sol Yayınevi.
- Marx, K. (1997). *Kapital 1. Cilt*. Ankara: Sol Yayınevi.
- Marx, K. (1999). *Grundrisse 1: Ekonomi Politikinin Eleştirisinin Temelleri*. Ankara: Sol Yayınevi.
- Marx, K. ve Engels, F. (2003). *Komünist Manifesto*. Ankara: İthaki Yayınevi.
- Mills, W. (1974). *İktidar Seçkinleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

⁴⁴ Roberts (2023)'da liberalizmin hegemon devletin, milliyetçiliğin ise hegemon adayın politikası olduğunu söylerken rollerin değiştiğini ima etmektedir.

- Palan, R. (2000). *New Trends in Global Political Economy. Global Political Economy: Contemporary Theories*. Ed. Ronen Palan. London and New York: Routledge.
- Roberts, M. (2023). Modern supply-side economics and the New Washington Consensus. <https://thenextrecession.wordpress.com/2023/06/08/modern-supply-economics-and-the-new-washington-consensus/> June 8 2023.
- Robinson, W.I. (2004). *A Theory of Global Capitalism*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Savran, S. (2013). *Üçüncü Büyük Depresyon: Kapitalizmin Alacakaranlığı*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Shaikh, A. (2016). *Capitalism: Competition, Conflict, Crises*. London: Oxford University Press.
- Sklair, L. (2001). *The Transnational Capitalist Class*. Oxford: Blackwell.
- Sweezy, P. (1962). *The Theory of Capitalist Development*. London: Dennis Dobson
- Şenalp, M. G. (2012). *Ulusötesi Kapitalist Sınıf Oluşumu: Türkiye ve Koç Holding Örneği*. İstanbul: SAV.
- Tunç, F. (2010). *Melez Zamanlar*. İstanbul: Sözcükler.
- Üşür, İ. (1997). *Ma'lûmât Toplumı ya da Buharlaştıran Herşey Katılıyor*. Türk-İş Yıllığı 97-2
- Van der Pijl, K. (1998). *Transnational Classes and International Relations*. London-New York: Routledge.
- Waever, O. (1999). *The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations*. (Katzenstein, P.J. and Keohane, R.O. Eds.) *Exploration and Contestation in the Study of World Politics*, pp.47-88. Cambridge: MIT Press
- Wolf, M. (2022). *Geopolitics is the biggest threat to globalization*. Financial Times. 1 November.

Çıkar Çatışması: Yoktur.

Finansal Destek: Yoktur.

Etik Onay: Yoktur.

Yazar Katkısı: Mustafa Kemal DOĞRU (%100)

Conflict of Interest: None.

Funding: None.

Ethical Approval: None.

Author Contributions: Mustafa Kemal DOĞRU (100%)
